

চাণক্য

(অসমায়। ভ।)

৬ বামপতি বচিত।

চাণক্য ।

(অসমীয়া ভাষানি)

কবিবৰ ৩ বামপতিৰ
দ্বাৰা ৰচিত ।

শ্রীযোগানন্দ দত্ত দ্বাৰা
প্ৰকাশিত ।
তেজপুৰ ।

প্ৰথম ভাষাবৰণ ।

কলিকাতা,

৬নং কলেজ-স্কোয়াৰ, সাম্য যন্ত্ৰত,
সেখ আবদুল লতিফ দ্বাৰা মুদ্ৰিত ।

শকাব্দ ৪৬৪ ।

পাতনি ।

আজিকালি ভাৰতবৰ্ষৰ ভিতৰত অসমীয়া জাতিৰ নিচিনা নগণ্য জাতি নাই বুলিলেও বটাই কোবা নহয় । যি জাতি নগণ্য তাৰ ভাষা আৰু সাহিত্যও যে লেখৰ বাজ তাক কোৱাৰ সন্ধান নাই । কিন্তু দুশ বা আঠশ বছৰৰ পূৰ্বলৈকে আমাৰ দেশৰ মানুহৰ আৰু তেওঁবিলাকৰ ভাষা আৰু সাহিত্যৰ যে এনে শোচনীয় অৱস্থা নাছিল তাক বুৰঞ্জীৰ পাঠক মাত্ৰেই জানে । যি দেশৰ মানুহক আৰংজেবন নিচিনা প্ৰৱল প্ৰতাপী দিল্লীৰ সন্মুখত সদৌ চেষ্টা কৰিও বৰতলীয়া কৰিব নোৱাৰিলে, যি দেশৰ বজাই কুকজে দৰ বদ্ধত বীৰ বুলি প্ৰতিগণিত হৈছিল আৰু যি দেশৰ বজাই নগন্দাৰ মেলাও শিলাদি তাৰ সন্মুখত মান পাইছিল, সেই দেশ যে এ সময়ত ভাৰতবৰ্ষৰ ভিতৰত এখন প্ৰসিদ্ধ দেশ আছিল তাক কোনো নিৰপেক্ষ মানুহে অস্বীকাৰ কৰিব নোৱাৰে । যি দেশৰ ভাষা আৰু সাহিত্য আলোচনা কৰি ডাক্তৰ গ্ৰিমাৰচনৰ নিচিনা এজন বিদগ্ধ পণ্ডিতও, এসময়ত অসমীয়া সাহিত্য বঙ্গদেশৰ সাহিত্যতকৈয়ো চহকী আছিল বুলি মত প্ৰকাশ কৰিছে, সেই ভাষা আৰু সাহিত্য যে এসময়ত অতি সমৃদ্ধিশালী আছিল তাক আওকথকী মানুহত বাহিৰে কোনেও নুই নকৰে । কিন্তু আমি আজিকালি “বণত পৰি কলীয়া হৈছোঁ আৰু তেল নাই কিয়াত ফঁপৰীয়া হৈছোঁ” । অসমীয়া জাতিয়ে, অসমীয়া ভাষাই আৰু অসমীয়া সাহিত্যই আকৌ পূৰ্ণ গৌৰৱ

লাভ কৰিব পাৰিবনে নোৱাৰে সি ভবিষ্যতৰ গৰ্ভত ; কিন্তু দেখি মনত অলপ সন্তোষ লাগিছে যে আজিকালি অনেক শিক্ষিত অসমীয়া ডেকাই অসমীয়া সাহিত্যৰ আলোচনাত হাত দিছে ; আৰু অনেক লুপ্ত প্ৰায় অসমীয়া সাহিত্যৰ বহুমূল্য বত্ৰবিলাক, লাহে লাহে বিস্মৃতিৰ গৰ্ভৰপৰা লোক সমাজৰ আগত প্ৰকাশিত হবলৈ ধৰিছে । আৰু গবৰ্ণমেণ্টও যথাসাধ্য চেষ্টা আৰু সহায় কৰিছে । বিসকল দেশহিতৈষী মহংলোক পুৰণি অসমীয়া সাহিত্য প্ৰকাশ কৰাত হাত দিছে তেওঁ বিলাকৰ উজ্জল দৃষ্টান্ত অনুসৰণ কৰি মই আজি অসমীয়া সাহিত্যানুৰাগী লোক সকলৰ আগত এই চাণক্য পুথিখনি ধৰিলোঁ । আৰু আশা কৰিলোঁ পুথিখনিয়ে যেন তেঁও বিলাকৰ পৰা যথোচিত আদৰ পায় । চাণক্য পুথি সংস্কৃত ভাষাত ১০৮টা শ্লোকত ৰচনা কৰি চাণক্যৰ নামেৰে অভিহিত হয় । পুথিখনি আকাৰত সৰু হলেও তাৰ প্ৰতিশ্লোকই একোটি বহুমূল্য বত্ৰৰ নিচিনা । সাগৰৰ নিচিনা অসীম সংস্কৃত সাহিত্যৰ অনেক শাস্ত্ৰৰ পৰা ৰাজনীতি, সমাজনীতি আৰু গাৰ্হস্থ্য নীতি মূলক উপদেশবিলাক উদ্ধাৰ কৰি এই পুথিখনি যুগুত কৰা হৈছে । গ্ৰন্থকাৰে পাতনিত লেখিছে যে “নানা শাস্ত্ৰোক্তং বক্ষ্যে ৰাজনীতিসমুচ্চয়ং । সৰ্ববীজমিদং শাস্ত্ৰং চাণক্যসাৰ সংগ্ৰহম্ ॥” বাস্তবিক পক্ষেও পুথিখনিক সকলো শাস্ত্ৰৰ বীজ বোলা অযুগুত হোৱা নাই । চাণক্যৰ শ্লোকবিলাক কিমান গভীৰ উপদেশপূৰ্ণ তাক বহুলাই কোৱাৰ প্ৰয়োজন নাই । বোধ কৰো ভাৰতবৰ্ষত এনে ভাষা নাই যি ভাষাত এই পুথি খনিৰ ভাঙ্গনি নাই । অসমীয়া ভাষাতো এই পুথি খনিৰ একাধিক ভাঙ্গনি দেখিবলৈ পোৱা যায় । মোৰ হাতত অসমীয়া ভাঙ্গনি দুখন পৰি-

অতি দানে বলী বজা পাইলেক বন্ধন ।

অতি দৰ্পে নষ্ট ভৈলা লক্ষ্যৰ বারণ ॥

অতি ৰূপে সীতাৰ দুখৰ নাহি পাব ।

তিনিয়ো লুহিকে ভাল জানা সাৰেসাৰ ॥*

অসমীয়া চাণক্য ।

“অতিকপেণ বৈ সীতা অতি গৰ্বেণ বারণঃ ।

অতি দানাদবলিবদ্ধোহুতি সৰ্বত্র বর্জয়েৎ ॥

বুদ্ধ চাণক্য ।

অতি দৰ্পে হতা লক্ষ্য অতি মানেচ কোৰবাঃ ।

অতিদানে বলিবদ্ধঃ সৰ্বমত্যস্ত গৰ্হিতম্ ॥

লঘু চাণক্য ।

“নদীত বিশ্বাস নাহি নাৰৰ লক্ষিত ।

শৃঙ্গী অস্ত্রধাৰীৰ লুপ্তি তাৰ চিত ॥

ৰাজ্যত ভাৰ্য্যাত কেহো নকৰি বিশ্বাস ।

ইটো ছয় আপোন লুহিকে নাপায় আশ ॥ †

অসমীয়া চাণক্য ।

“নথিনাংচ নদীনাংচ শৃঙ্গীনাং শস্ত্র-ধাৰিণাম্ ।

বিশ্বাসো নৈব কৰ্ত্তব্যঃ জীষু ৰাজকুলেষু চ ॥

লঘু চাণক্য ।

“শৃঙ্গীনাং নথিনাং চৈব দংশ্ট্রীনাং দুৰ্জ্জনস্যচ ।

নদীনাং বসন্তৌ জীনাং বিশ্বাসো নৈব কাৰয়েৎ ।

শুক্ৰনীতি, ৩য়, অধ্যায় ।

* বুদ্ধ চাণক্যৰ মূলৰ লগত হে মিলিছে ।

† দুয়োটাৰ লগত অলপ অমিল আছে ।

“ইঙ্গিত আকাৰে কাৰ্য্য বুজিবেক
হৈবে কিছু বলৱন্ত ।

নৃপতিৰ যিটো হিত মানি মনে
সদায় সেৱা কৰন্তু ।

পাঞ্চিলে কৰ্ম্মক আলোচনা কৰে
সাধি অসি প্ৰতিনিতি ।

নৃপতি সকলে পাঞ্চিবাক লাগি
সেহিসে দূত উচিত ॥ *

অসমীয়া চাণক্য ।

“মেধাবী বাক্‌পটুঃ প্ৰাজ্ঞঃ পৰচিত্তোপলক্ষকঃ ।
ধীৰো যথোক্তবাদীচ এষ দূতঃ বিধীয়তে ॥”

লঘু চাণক্য ।

“দূতং চৈব প্ৰকুৰ্ণীত সৰ্ব্বশাস্ত্ৰ বিশাৰদম্ ।
ইঙ্গিতাকাৰচেষ্টজ্ঞঃ শুচিঃ দক্ষঃ কুলোদ্ধতম্ ॥
অনুবক্তঃ শুচিৰ্দক্ষঃ স্মৃতিমান্ দেশকালবিৎ ।
বপুৰ্মান্ বীতভীৰ্ণাগমী দূতো ৰাজ্ঞঃ প্ৰশস্যতে ॥

মনুসংহিতা ৭ম, অধ্যায় ।

“ইঙ্গিতাকাৰ চেষ্টজ্ঞঃ স্মৃতিমান্ দেশকালবিৎ ।
ষাড্ গুণ্য মন্ত্ৰবিদ্ বাগ্মী বীতভীৰূৰ্দ্ধত উচ্যতে ॥

শুক্ৰনীতি ২য়, অধ্যায় ।

“ভক্তো গুণী শুচিৰ্দক্ষো প্ৰগল্ভো হব্যাসনী ক্ষমী ।
ব্ৰাহ্মণঃ পৰমশ্ৰদ্ধো দূতঃ স্যাৎ প্ৰতিভানবান্ ॥

চেলু বিচাৰিবলৈ ধৰিলে। তেওঁ ভাবিলে যেনেকৈ হাবিজুইয়ে হাবিপোৰে তেনেকৈ ঘৰৰ শত্ৰুয়ে ঘৰৰ সৰ্বনাশ কৰে। সেই কাৰণে তেওঁ বজাৰ ঘৰৰ আত্মকন্দল বিচাৰিবলৈ ধৰিলে। তেওঁ মন্ত্ৰীৰ মুখৰ পৰা জানিলে যে বজাৰ জ্যেষ্ঠ পুত্ৰ চন্দ্ৰগুপ্ত অতিশান্ত স্বভাব, বুদ্ধিমান, কৃতজ্ঞ আৰু সাহিয়াল। চন্দ্ৰগুপ্ত ভায়েক ইঁতৰ দোৰাঘাত অতি উৎপীড়িত আৰু বিবৰ্ত্ত। তেওঁকে হাত কৰিলেব পাবিলে কাৰ্য্যাসিদ্ধিৰ সন্যোগ ঘটব। ইয়াকে থিৰ কৰি তেওঁক আৰু বজাৰ বেটী এজনাক হাত কৰি ললে। তেওঁ লোকৰ দ্বাৰা বজাৰ সকলো ভিতৰুৱা বাতৰি জানিব পাৰিলে। তাৰ পাচত বন্ধুগুপ্তক বজা পতিম বুলি অঙ্গীকাৰ কৰি নিভৃত তপোবনত গোপনে অবস্থানপূৰ্বক সেই বিলাক গৃহশত্ৰুৰ সহায়ত নন্দ বংশ ধ্বংস কৰিলে। তেওঁ যেনেকৈ নন্দ আৰু তেওঁৰ পুতেক কেইজনক মাৰিলে প্ৰভুভক্ত মন্ত্ৰী ৰাক্ষসৰ অশেষ যত্ন যেনেকৈ বিফল কৰিলে সেই বিষয়ে মুদ্ৰা ৰাক্ষস নামে প্ৰসিদ্ধ সংস্কৃত নাটকত বিস্তাৰিতৰূপে লিখা আছে অৱশেষত শকটীৰ মন্ত্ৰীয়ে নন্দ মৰাৰ পিচত নিজকৃত ৰাজদ্রোহ পাতকৰ প্ৰায়শ্চিত্তৰ নিমিত্তে অনাহাৰে অৰণ্যত প্ৰাণত্যাগ কৰিলে। *

* কোনা কোনাৰ মতে শকটীৰ মন্ত্ৰীয়ে মিজ্জেই ৰাজাক ৰক্ষা কৰিলে। তাৰপিচত নন্দৰ পুতেকহঁতে কিছুমান দিন ৰাজত্ব কৰোতে চন্দ্ৰগুপ্তই চাণক্যৰ মন্ত্ৰী আৰু বুদ্ধি কৌশলত ভায়েকহঁতক বধ কৰি ৰজা হয়। কোনাৰ মতে চাণক্যই প্ৰাক্তস্থলত আপমান পাই তপোবনত তিনিদিন অভিচাৰ সাধন কৰে। পূজাৰ আয়চা নিৰ্ম্মালি শকটীৰলৈ পাঠায় দিয়ে। মন্ত্ৰীয়ে সেই বিষয়ৰ নিৰ্ম্মালি এজনী বেটীৰ হতুৱায় ৰজাৰ অন্তেষপুৰলৈ পাঠায় বেটীয়ে কোনো উপায়েৰে সেই নিৰ্ম্মালী ৰজা আৰু ৰাজকুমাৰ হঁউৰ গাত লগায় দিলে। সেই নিৰ্ম্মালী পাত লগাত তেওঁ লোক তিনি দিনৰ ভিতৰতে মৰে। কোনো কোনোৱে কয় যে চাণক্যই গুপ্তবৰ হতুৱাই নন্দক বধ কৰে। যেনে :—“নন্দং জঘান চাণক্য

চাণক্যই সকলো শত্ৰু ধ্বংস কৰিলে বুলিও বাক্ষস মন্ত্ৰীৰ চুলিএডালকে অনিষ্ট কৰিব নোৱাৰিলে। মন্ত্ৰীয়ে যিমান পাৰে চন্দ্ৰগুপ্তৰ অনিষ্ট কৰিবলৈ স্বেৰোগ বিচাৰিবলৈ ধৰিলে। সপুত্ৰ নন্দৰ মৃত্যুত হোৱাৰ পিচতো চন্দ্ৰগুপ্তৰ ৰাজ্য লাভ বেগতে নহৈছিল। বুদ্ধিমন্ত বাক্ষস মন্ত্ৰীয়ে সৰ্বাৰ্থসিদ্ধি নামেৰে ৰাজভাতৃক ৰজাপতি চাণক্য আৰু চন্দ্ৰগুপ্তৰ বধৰ কাৰণে নানাৰকম ৰড়য়ন্ত্ৰ কৰিবলৈ ধৰিলে আৰু ৰজা প্ৰজা সকলোকে চন্দ্ৰগুপ্তৰ বিৰুদ্ধে ঠিয় কৰিলে। কিন্তু একোতেই মন্ত্ৰীৰ বাসনা সিদ্ধি নহল। চাণক্যৰ বুদ্ধি কৌশলত সকলো ব্যৰ্থ হল। চাণক্যই বিপক্ষ দলক তল কৰি দুৱহ প্ৰতিজ্ঞা সাগৰ পাৰ হল। নন্দৰ সিংহাসনত চন্দ্ৰগুপ্তক স্থাপিত কৰি নিজে মন্ত্ৰী পদ গ্ৰহণ কৰিয়ে।

কাৰ্য্যৰ গতিকৈ বাক্ষস চাণক্যৰ ঘোৰ শত্ৰু হলেও মন্ত্ৰীৰ নিঃস্বার্থ প্ৰভু ভক্তি, বৰ্ত্তব্য কাৰ্য্যত পৰায়ন, অতিশয় বুদ্ধিমান অক অতি আচৰিত মন্ত্ৰনা কৌশল দেখি মনে মনে চাণক্যে তেওঁক ভক্তি কৰিছিল। চানক্যে এইটো জানিছিল যে “মই যি কুটীল নীতিত দীক্ষিত হৈছোঁসি নোৰ নিচিনা ব্ৰাহ্মণৰ অতি কলঙ্ক আৰু গৰ্হিত কাৰ্য্য। মই প্ৰতিজ্ঞা পূৰ্ণ হোৱাত এই পথ সোনকালে এৰিব লাগে। কিন্তু এই প্ৰভুভক্ত মন্ত্ৰী চন্দ্ৰগুপ্তৰ বিপক্ষ হৈ থাকিলে তেওঁৰ ৰাজত্ব কেতিয়াও নিষ্ফলক নহয়। ইয়াকে ভাবি স্থিৰ কৰিলে যেনে উপায়েৰে হওক বাক্ষসক হাত কৰি তেওঁকেই মন্ত্ৰীপদত নিযুক্ত কৰা হওক। এই মন্ত্ৰী সহায় থাকিলে চন্দ্ৰগুপ্তৰ কেতিয়াও ভয় নাই। আৰু ৰাজপদো নিষ্ফলক হব; ৰাজ্যও

স্তীক্ষ দূত প্ৰয়োগতঃ। তদুৰাস্তবিতং দূতং পশ্চেদ্ বীৰ সমৰিতঃ ॥ হিতো-
পদেশ বিগ্ৰহ।

ছিল। এখন মাধৱ দাসৰ আৰু আনখন বামপতিৰ ভণিত। যদি-
বাও দুইখনি পুথি প্ৰায় মিলে তথাপি মাধৱ দাসৰ খনিত নকল
কৰোতাৰ অনেক অনেক ভুল থকা দেখি। অসমীয়া ভাষাৰ
পৰম হিতৈশী শ্ৰদ্ধাস্পদ শ্ৰীযুক্ত হেমচন্দ্ৰ গোস্বামী এ, এ, কমিচনাৰ
মহোদয়ৰ উপদেশ মতে, মই ৬ বামপতিৰ খনকে সাধাৰণৰ আগত
প্ৰকাশ কৰিলোঁ। এই খন পুথিত যেনকল কৰোতাৰ পাণ্ডি-
ত্যাৰ খোহাভেজাৰ হাত সাৰিছে মই তেনে কথা ক'ব নো-
খোজো; কিন্তু দুই খনৰ তুলনাত, এই খনি কম দূষিত বুলি
বোধ হোৱাত এই খনকে প্ৰকাশ কৰা স্থিৰ কৰিলোঁ। দুই
এক ঠাইত মাধৱ দাসৰ ভাষ্কৰিও বিজাই চাবৰ নিমিত্তে টীকা
স্বৰূপে দিয়া হৈছে। ৬ বামপতিৰ ভণিত এখন পুথিৰ ওপৰতে
নিৰ্ভৰ কৰি এই পুথি প্ৰকাশ কৰিব লগা হোৱাত, পুথি খনিৰ
ঠায়ে ঠায়ে ভুল থাকি গল। যদি অসমীয়া জন সাধাৰণৰ অনুগ্ৰহত
এই পুথিয়ে দ্বিতীয় ভাষ্কৰণ দেখিবলৈ পায় তেতিয়া আশা কৰোঁ
সেই বিলাক দোষ পুথিৰপৰা যথাসাধ্য শুচাবলৈ চেষ্টা কৰিম।

ভাষ্কৰিৰ গ্ৰন্থকাৰ ৬ বামপতিৰ জীৱনী সম্বন্ধেও সম্প্ৰতি
তলত লিখা মতে অনুমানিৰূপে ধৰা হ'ল। পাৰিলে পিচৰ ভাষ্ক-
ৰণত এই অভাৱ পূৰ কৰিবলৈ যথাসাধ্য চেষ্টা কৰা যাব।

“১ম ভাগ ‘উষাৰ মে সংখ্যাত থকা “অসমীয়া সাহিত্য চণ্ডী”
নামৰ প্ৰবন্ধত চণ্ডীৰ অনুবাদক ৬ কচিনাথৰ পূৰ্বপুৰুষ এ জনৰ
নাম ৬ বামপতি আছিল। যদি সেই জন বামপতিয়েই চাণ-
ক্যৰ অনুবাদক হয় তেনেহলে এওঁৰ জন্ম ঠাই আৰু কোন
সময়ত আছিল চণ্ডীত উল্লেখ থকামতে যৎকিঞ্চিৎ আভাস পোৱা
যায়।

চণ্ডীত লিখা মতে বামপতিৰ থকা ঠাই লৌহিত্যৰ উত্তৰপাৰৰ নাৰায়ণপুৰত। তেওঁ এজন কবি আছিল; কাদ্ৰসিংহ স্বৰ্গদেৱৰ দিনত কচিনাথৰ পিতায়েক কৃষ্ণাচাৰ্য্যক * বংপুৰ নগৰলৈ নিয়ে। তাতে কচিনাথৰ জন্ম হয়। কচিনাথে ১৬৮১ শকত চণ্ডীৰ ভাঙ্গনী কৰিছে বুলি সিদ্ধান্ত কৰা হৈছে। বামপতি কচিনাথৰ পাঁচ পুত্ৰৰ ওপৰ। পুৰাতত্ত্ববিদ পণ্ডিতসকলৰ মতে তিনি পুত্ৰত এশ বছৰ ধৰে। সেই দৰে হলে পাঁচ পুত্ৰত ১৬৬ বছৰ হয়। তেনে হলে দুয়োৰো ভিতৰত ১৬৬ বছৰৰ আঁতৰ। ১৬৮১-১৬৬-১৫১৫ শক বা তাৰ অলপ আগপিচ বুলি বামপতিৰ সময় অনুমানত ধৰি ল'ব পাৰি। কোনো লোকে ইয়াতকৈ বাহুলা ৰূপে জানে যদি অনুগ্ৰহ কৰি যেন জানিবলৈ দিব।

আজিকালি সংস্কৃত চাণক্যত যি ১০৮ অষ্টোত্তৰ শত শ্লোক আছে, এই পুথিত প্ৰায় বিলাকৰ তাৰ মূল ভাঙ্গনী নহয়। বহুতৰো অলপ নহয় অলপ লবছৰ আছে। আৰু কোনো কোনো ঠাইত উদাহৰণবিলাকতো একোটা শ্লোকৰ ভাঙ্গনী আছে। কিছুমান একেবাৰে অমিল। কম ভাগৰে-সৈতে হে মূলৰ লগত মিল। পদত যদিও “অষ্টোত্তৰ শত শ্লোক কহন্ত চাণক্য। অৰ্থ ভাঙ্গি পদবন্ধে নিবন্ধিলো তাক” বুলি কৈছে, তথাচ মূল ভাঙ্গনীৰ যি উদাহৰণ স্বৰূপে দেখুৱাইছে তাৰে সৈতে হে ১০৮টা মান শ্লোকৰ পদৰ ভাঙ্গনী হ'ব। মূলৰ লগতে যে ইয়াৰ কিমান অমিল আছে তলত তাৰ গোটাডিয়েক উদাহৰণ স্বৰূপে দিয়া হল।

“অতি দান অতি দৰ্প হুহিকন্ত ভাল।

অতি ৰূপবতী কণ্ঠা হুহিকন্ত ভাল ॥

* ভবিষ্য সংগ্ৰহৰ অনুবাদকৰ নামো কৃষ্ণাচাৰ্য্য আছিল।

সুচাকৰূপে চলিব। চাণক্যৰ অবৰ্থা বুদ্ধি কৌশলত অৱশেষত
সেয়ে হল। ৰাক্ষস মন্ত্ৰী লাহে লাহে সকলো সহায়ৰপৰা পৃথক
হৈ চাণক্যৰ হস্তগত হল। চাণ্যক্যে যথোচিত ভক্তি আৰু সৌজন্ত্যৰ
দ্বাৰা মন্ত্ৰীক প্ৰীত কৰালে। আৰু তেওঁক প্ৰতিজ্ঞা কৰাই চন্দ্ৰ-
গুপ্তৰ প্ৰধান মন্ত্ৰী পাতিলে। ৰাক্ষসে মন্ত্ৰী পদ গ্ৰহণ কৰাৰ পিচত
নিজে ৰাজকাৰ্য্য পৰা অৱসৰ গ্ৰহণ কৰিলে।

চাণক্য এজন অদ্বিতীয় পণ্ডিত আৰু অলৌকিক প্ৰতিভাৰ
লোক আছিল। বৈৰী নিৰ্যাতন প্ৰতিজ্ঞায় তেওঁৰ যি প্ৰতিভা
কালমূৰ্ত্তি অগ্নি জ্বলিছিল, প্ৰতিজ্ঞা পালনৰ শেহত সেই প্ৰতিভাই
আকৌ হোমৰ অগ্নিৰ দৰে হল। চাণক্যৰ যি তেজে বজ্ৰ অগ্নি
বৰ্ষণ কৰিছিলে সেইতেজেই শেষত আকৌ অমৃত বৰ্ষণ কৰি সকলো
জীৱক আনন্দিত কৰিলে। ব্যাস, বাল্মিকী প্ৰভৃতি পৰম দয়ালু
মহৰ্ষি সকলৰ পথ অৱলম্বন কৰি বিশ্বজনীন উপদেশশাস্ত্ৰ সৃষ্টি
কৰিলে।

চাণক্যে কেনেকৈ নন্দ আৰু তেওঁৰ পুতেক হতক বধ কৰি
চন্দ্ৰগুপ্তক ৰজা পাতিলে তাৰ সংক্ষেপ বিবৰণ দিয়াগল। এতিয়া
তেওঁৰ নীতিশাস্ত্ৰৰ বিষয় অল্প আলোচনা কৰা যাওঁক। কিন্তু
চাণক্যৰ নীতিশাস্ত্ৰৰ বিষয় আলোচনা কৰাৰ আগেয়ে যিবিলাক
নীতিশাস্ত্ৰ তাৰ পূৰ্বে আছিল তাৰ অনুসন্ধান কৰা আবশ্যক।

মহাভাৰতৰ ৰাজধৰ্ম্মত নীতিশাস্ত্ৰৰ বিষয়ে এইদৰে বিবৰণ
পোৱা যায়।—

ততোহধ্যায় সহস্ৰানাং শতংচক্ৰে স্ববুদ্ধিজম্।

যত্র ধৰ্ম্মন্তথৈষাৰ্থঃ কামশ্চৈবাবিৰ্ণিতঃ।

দ্বিবৰ্গ ইতি বিখ্যাতোগণ এব স্বয়ম্ভুবা ।

চতুৰ্থো মোক্ষ ইত্যেব পৃথগৰ্থঃ পৃথগ্গুণঃ ॥

* * * * *

ততস্তাং ভগবান্ নীতিং পূৰ্ব্বং জগ্ৰাহশঙ্কৰঃ ।

বহুকপো বিশালাক্ষঃ শিবঃ স্থানুকমাপতিঃ ॥

প্ৰজানামায়ুৰো হ্রাসং বিজ্ঞায় ভগবান্ শিবঃ ।

সংক্ষেপে ততঃশাস্ত্ৰং মহাৰ্থং ব্ৰহ্মণা কৃতম্ ॥

বৈশালাক্ষমিতি প্রোক্তং তদিত্যঃ প্রত্যপদ্যত ।

দশাধ্যায় সহস্ৰাণি সূত্রক্ষণ্যো মহাতপা ॥

ভগবানপি তচ্ছাস্ত্ৰং সংক্ষেপে পূৰ্ণকৰঃ ।

সহস্ৰৈঃ পঞ্চভিত্তাত যদুক্তং বাহুদন্তিকম্ ॥

অধ্যায়ানাং সহস্ৰৈশ্চ ত্ৰিভিৰেব বৃহস্পতিঃ ।

সংক্ষেপেন্থৰো বুদ্ধা বার্হস্পত্যং যদুচ্যত ॥

অধ্যায়ানাং সহস্ৰেণ কাব্যঃ সংক্ষেপে মব্রবীৎ ।

তচ্ছাস্ত্ৰমমিতপ্ৰজ্ঞো যোগাচার্যো মহাযশাঃ ॥

এবং লোকানুৰোধেণ কাব্যমেতন্মহর্ষিভিঃ ।

সংক্ষিপ্তমায়ুর্বিজ্ঞায় মৰ্ত্যানাং হ্রাসমেবচ ।”*

* ব্রহ্মাই পৃথিবীর মানুষের কারণে একলাখ অধ্যায়ের নীতিশাস্ত্র প্রণয়ন করে। শিবই ব্রহ্মার পরা সেই নীতিশাস্ত্র পাই, আর ক্রমে মানুষের আয়ুৰ কম হোৱা দেখি তাকে সংক্ষিপ্ত কৰি দহ হাজাৰ অধ্যায়ত প্ৰণয়ন কৰিলে, শিবৰ এটা নাম বিশালাক্ষ, এই কাৰণে শিবপ্ৰণীত নীতি শাস্ত্ৰৰ নাম বৈশালাক্ষ। ইল্লই শিব প্ৰণীত নীতিশাস্ত্ৰকে সংক্ষিপ্ত কৰি পাঁচ হাজাৰ অধ্যায়ত প্ৰণয়ন কৰে। ইল্লৰ এটানাম বহুদন্তী এই কাৰণে ইল্ল প্ৰণীত নীতি শাস্ত্ৰক বাহুদন্তিক বোলে। বৃহস্পতিয়ে ইল্লপ্ৰণীত নীতিশাস্ত্ৰক সংক্ষেপ কৰি তিনহাজাৰ অধ্যায়ত প্ৰণয়ন কৰিছিল। বৃহস্পতি প্ৰণীত নীতিশাস্ত্ৰক বার্হস্পত্য বোলে। শুক্ৰাচার্য বৃহস্পতি প্ৰণীত শাস্ত্ৰকে এহাজাৰ অধ্যায়ত প্ৰণীত কৰে। সেই কাৰণে

মহাভাৰতৰ ৰাজধৰ্ম্ম আৰু ঐঠাইত আছে।—

বিশালক্ষ্ষণ ভগবান্ কাব্যটৈচৰ মহাতপাঃ ।

সহস্ৰাক্ষো মহেন্দ্ৰশ্চ তথাপ্ৰাচেতসো মনুঃ ॥

ভাৰদ্বাজশ্চ ভগবান্ তথা গোৰশিৰামুনিঃ ।

মহাভাৰতৰ পিচৰ গ্ৰন্থ বিলাকতো নীতিশাস্ত্ৰ বিষয়ে এনে বহুত প্ৰমান আছে। কামন্দক-নীতিৰ প্ৰাচীন আৰু প্ৰামাণিক টীকাকাৰে এইদৰে লিখিছে।

ব্ৰহ্মাধ্যায় সহস্ৰাণাং, শতংচক্ৰে স্ববুদ্ধিজম্ ।

তন্নাৰদেন শক্ৰেণ শুকণা ভাৰ্গবেণচ ॥

ভাৰদ্বাজ বিশালাক্ষ ভীষ্মপাৰাশৰৈস্তথা ।

সংক্ষিপ্তং মন্বনাটৈচৰ তথা চাট্ঠৈর্মহৰ্ষিভিঃ ॥

প্ৰজানামাযুষো হ্ৰাসং বিজ্ঞায়চ মহত্মনা ।

সংক্ষিপ্তং বিষ্ণুগুপ্তেন নৃপানামৰ্থ সিদ্ধয়ে ॥*

অৰ্থাৎ ব্ৰহ্মাই প্ৰথমে এক লাখ অধ্যায়ক নীতিশাস্ত্ৰ সৃষ্টি কৰে। সেই নীতি শাস্ত্ৰকে সংক্ষেপ কৰি ক্ৰমে নাৰদ, ইন্দ্ৰ, বৃহস্পতি, শুক্ৰ, ভাৰদ্বাজ, শিব, ভীষ্ম, ব্যাস, মনু আদি অত্ৰাণ্ঠ মহৰ্ষি সকলে নীতিশাস্ত্ৰ প্ৰণয়ন কৰে। লাহে লাহে যেতিয়া মানুহৰ পৰমাণু কমহৈ আহিবলৈ ধৰিলে, সেই বিলাক বৃহল্যা নীতি শাস্ত্ৰ সকলোৰ পক্ষে আয়ত্ত কৰা অসাধ্য হল। তেতিয়া মহাত্মা চাণক্য আবিৰ্ভূতহৈ সেই বিলাক শাস্ত্ৰৰ সাৰ উদ্ধাৰ

তেওঁৰ প্ৰণীত নীতিশাস্ত্ৰক ঔশনস বোলে। মহৰ্ষি সকলে ক্ৰমে মানুহৰ পৰমাণু কমহোৱাৰ লগে লগে এইদৰে নীতিশাস্ত্ৰও সংক্ষেপ কৰিছে।

* ভগবান শিব, শুক্ৰাচাৰ্য্য, ইন্দ্ৰ, প্ৰজাপতি মনু, ভাৰদ্বাজ, গোৰশিৰা প্ৰভৃতি ব্ৰহ্মবাদী সকল ৰাজনীতি শাস্ত্ৰৰ প্ৰণেতা।

কৰিলে। কোৱা আছে চাণক্যৰই নিজৰ নীতিশাস্ত্ৰক ছয় হেজাৰ শ্লোকেৰে সম্পূৰ্ণ কৰিছিল। তাৰ প্ৰমাণ প্ৰাচীন কবি আৰু আলঙ্কাৰিক আচাৰ্য্য দণ্ডীৰ দশকুমাৰ চৰিত্ৰ গ্ৰন্থৰ বিস্তৃত চৰিতৰ এঠাইত এইদৰে লিখা আছে। “অধীষ তাবদগু নীতিম্। ইয়মিদানীমাচাৰ্য্যবিষ্ণুগুপ্তেন মোৰ্য্যার্থে ষড়্ভিঃশ্লোকসহস্ৰৈঃ সংক্ষিপ্তা ॥ অৰ্থাৎ ৰাজনীতি শাস্ত্ৰ অধ্যয়ন কৰা। এতিয়া আচাৰ্য্য বিষ্ণুগুপ্ত অৰ্থাৎচাণক্য, মোৰ্য্যবংশীয় চক্ৰগুপ্তৰ কাৰণে এই নীতিশাস্ত্ৰ ছয় হেজাৰ শ্লোকত সংক্ষেপে ৰচনা কৰিছে। সেই গ্ৰন্থৰে আন এঠাইত প্ৰাচীন আৰ্য্যযুগৰ নীতিশাস্ত্ৰ কাৰনিক লৰ বিষয়ে এইদৰে আছে :—যেহাপি মতিকৰ্কশাস্ত্ৰজ্ঞকাৰী শুক্ৰ দিবস।

বিশালাক্ষ বহুদন্তি পুত্ৰ পৰাশৰ প্ৰভৃতয়ঃ

দশকুমাৰ ৰচিত, ৮ম উচ্ছাস।

ওপৰত লিখা প্ৰমান বিলাকৰ পৰা বুজা যায় যে আৰ্য্যযুগৰ শেষত চাণক্যই নীতিশাস্ত্ৰৰ প্ৰথম সংস্কাৰক। সুপ্ৰসিদ্ধ নীতিসাৰ নামক নীতিশাস্ত্ৰৰ ৰচয়িতা কামন্দক চাণক্যৰ এজন প্ৰধান শিষ্য আছিল। যি সময়ত চাণক্যৰ সহায়ত চক্ৰগুপ্তে নন্দবংশ ধ্বংস কৰি পাটলিপুত্ৰত ৰাজসিংহাসনত বহে। সেই সময়ত কামন্দকে “নীতিসাৰ” গ্ৰন্থৰ প্ৰণয়ন কৰি কিতাপ খনি চক্ৰগুপ্তৰ নামে উচৰ্গা কৰে। সেই কিতাপত গ্ৰন্থকাৰে মঙ্গলাচৰণত চাণক্যৰ বিষয়ে এইদৰে লিখিছে।—

“বংশে বিশাল বংশানামৃষীগামিব ভূয়সাম্।

অপ্ৰতিগ্রহকাণাং যো যত্নব ভুবি বিশ্ৰুতঃ ॥

জাতবেদা ইবার্চিগ্মান্ বেদান্ বেদবিদাং ববঃ ।

যোহধীতবান্ সূচতুৰশ্চতুৰোহপ্যেক বেদবৎ ॥

যস্য্যভিচাৰবজ্ৰেণ বজ্ৰজলনতেজসঃ ।

পপাতমূলতঃ শ্ৰীমান্ সুপৰ্বা নন্দপৰ্বতঃ ॥

একাকী মজ্জশক্ত্যা যঃ শক্ত্যা শক্তিধৰোপমঃ ।

আজহাৰ নূচঙ্গায় চন্দ্ৰগুপ্তায় মেদিনীম্ ॥

নীতিশাস্ত্ৰামৃতং ধীমানর্থ শাস্ত্ৰমহোদধেঃ ।

সমুদ্গ্ধে নগন্তসৈ বিষ্ণুগুপ্তায় বেধসে ॥

সেই গ্রন্থেৰে এঠাইত লিখা আছে ব্ৰহ্মাই প্ৰজা পালনৰ কাৰণে একলক্ষ অধ্যায়ৰ ত্ৰিবৰ্গ বিষয়ক নীতিশাস্ত্ৰ প্ৰণয়ন কৰে । স্বায়ম্ভুব মনুয়ে সেই শাস্ত্ৰৰ ধৰ্ম্মপ্ৰকৰণ লৈ এখন নীতিশাস্ত্ৰ ৰচনা কৰে বৃহস্পতিৰ বাহুল্য অৰ্থশাস্ত্ৰৰ সাৰ উদ্ধাৰ কৰি চাণক্যে এখন নীতিশাস্ত্ৰ ৰচনা কৰে । * ইয়াৰ এটা প্ৰমাণ যে অনেক ঠাইত বৃহস্পতিৰ শ্লোক আৰু শ্লোক অংশেষে চাণক্য শ্লোক মিল দেখা যায় । কেইটামান উদাহৰণ স্বৰূপে তলত দিয়া হল ।

১ । যো ধ্ৰুবাণি পৰিত্যজ্য অধ্ৰুবাণিচ সেবতে ॥

ধ্ৰুবাণি তস্য নশ্চস্তি অধ্ৰুবং নষ্টমেবচ ॥

২ । গুণবত্তং নিযুক্তীত গুণহীনং বিবৰ্জ্জয়েৎ ।

পণ্ডিতস্য গুণাঃ সৰ্ব্বৈ মূৰ্গে দোষাশ্চ কেবলম্ ॥

* “তথা চোক্তং কামসূত্ৰেহস্মদগুণকণা, ‘প্ৰজাপতিহি প্ৰজা সৃষ্টা তামাং স্থিতিনিবন্ধনং ত্ৰিবৰ্গস্য শাসনম্ অধ্যায়ানাং শত সহস্ৰানগ্ৰে প্ৰোবাচ । তস্মৈক দেশং স্বায়ম্ভুবো মনুধৰ্ম্মাধিকাৰৈকং পৃথক্ চকাৰ । বৃহস্পতিবৰ্ম্মাধিকাবিকমিত । তত্ৰলক্ষাধ্যায়তৃতীয় তৃতীয়াংশেন কোটিগ্রন্থবিবৃত্তং সম্ভাব্যত এবাৰ্ধ শাস্ত্ৰম্ । তদেবগাভীৰ্ঘ্যাং মহা প্ৰমাণস্বাক্ষ মহোদধিবিব । তস্মাৎ যউদ্গ্ধে উদ্ধৃতবান ।”

୩ । ନ କଞ୍ଚିଂ କସ୍ୟଚିନ୍ନିତ୍ରଂ ନକଞ୍ଚିଂ କସ୍ୟଚିଦ୍ରିପୁଃ ।

କାବ୍ୟାଦେବ ଜାୟନ୍ତେ ମିତ୍ରାନି ବିପବନ୍ତଥା ॥

୪ । କୁଭାର୍ଯ୍ୟାଂ ଚ କୁମିତ୍ରଂ ଚ କୁବାଜ୍ଞାନଂ କୁସୌହୃଦମ୍ ॥

କୁ ବନ୍ଧୁଂ ଚ କୁଦେଶଂ ଚ ଦୂଷତଃ ପରିବର୍ଜୟେଂ ॥

ବୃହସ୍ପତି ନୀତି ।

ଏତିୟା ଭାଲେମାନ ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ପ୍ରମାଣର ଦ୍ଵାରା ବୁଝା যায় যে ଟାଗକ্যই
ছয় হেজার শ্লোক থকা এখন রাজনীতি প্রণয়ণ করে । টাগক্য
নীতিশাস্ত্রক তেওঁ'র পিচর কোনোবা পণ্ডিতে তাতকৈ সংক্ষেপ
কৰি বৃদ্ধটাগক্য নাদিছিল । অবশেষত তেওঁ'র পিচর পণ্ডিতে
একেবারে সংক্ষেপ কৰি লঘুটাগক্য রচনা করে । বৃদ্ধটাগক্য
কোনো গ্রন্থত ১৭ অধ্যায় আৰু ৩৪২টা শ্লোক, কোনো কিতাপত
তাতকৈয়ো বেচি অধ্যায় আৰু শ্লোক, আৰু কোনো কিতাপত
৮ অধ্যায় আৰু এহেজাৰ শ্লোক দেখা যায় । লঘু টাগক্যৰ বেচিভাগ
কিতাপতে ১০৮টা শ্লোক আছে । ভিন ভিন দেশত আদৰ্শ পুথিত
শ্লোক বিলাক কম বেচি আৰু লৰচৰ দেখা যায়; সিকেৰল লেখকৰ
দোষত । লেখক সকলে প্ৰায় সকলো গ্রন্থত নিজৰচিতশ্লোক,
শ্লোকৰ অংশ আৰু কোনো ঠাইত নিজ ইচ্ছাবে একো অধ্যায়কৈ
লগাই দিছে । কোনোয়ে, অসম্পূৰ্ণ গ্রন্থত নিজৰচিত দ্বাৰা মূলৰ
অভাবপূৰ্ণ কৰিছে ।

টাগক্য শ্লোকৰ আৰম্ভনতে এই কিতা শ্লোক দেখা যায় ।—

“আ শৈশবাৎ জননি বাণি ! পদাববিন্দম্ ।

আসেবিতং তব তথা প্ৰণিপত্য যাচে ।

টাগক্য পণ্ডিত বৰাভি মতାର୍ଥ সার্থ

ভাবপ্ৰকাশনবিধৌন যথোপহাসঃ ॥”

“নামাশাস্ত্রোদ্ধৃতং বক্ষ্যে রাজনীতি সমুচ্চয়ম্ ।

সৰ্ববীজ মিদং শাস্ত্রং চাণক্যসাবসংগ্রহম্ ॥

মূলসূত্রং প্রবক্ষ্যামি চাণক্যেন যথোদিতম্ ।

ইয়াৰপৰা বুজা যায় যে আনকোনো পণ্ডিতে চাণক্য প্ৰণীত গ্ৰন্থৰ পৰা সাৰ উদ্ধাৰ কৰি এই লঘু চাণক্য প্ৰচাৰ কৰিছে। নহলে চাণক্যে নিজে লিখি সেইদৰে কোৱা সম্ভৱ নহয়। আৰ শাস্ত্ৰীয় প্ৰমাণৰ পৰাও বুজা যায় যে উৎপত্তিৰে পৰা আৰম্ভ কৰি ক্ৰমান্বয়ে নীতিশাস্ত্ৰ সংক্ষিপ্ত হৈ আহিছে। তাৰপৰাও অনুভব কৰিব পাৰি যে চাণক্যৰ নীতিশাস্ত্ৰৰ পৰা সাৰ উদ্ধাৰ কৰি আন কোনো পণ্ডিতে ক্ৰমান্বয়ে বৃদ্ধচাণক্য আৰু লঘুচাণক্য প্ৰণয়ন কৰে।

তেজপুৰ,	}	ত্ৰীযোগানন্দ দত্ত ।
৪ অহাৰ, ১৮৩৫ ।		

চাণক্য ।

শ্রীশ্রীকৃষ্ণায় নমঃ ।

জয় জয় কৃষ্ণদেব অনাদি অনন্ত ।
পৰম পুৰুষ সদানন্দ ভগবন্ত ॥
তোমাৰ চৰণে কৰেঁ। কোটি নমস্কাৰ ।
হৃদয়ত থাকি জ্ঞান দিয়োক আমাৰ ॥
তমু কৃপা বিনে সবে মিছা পুৰুষাৰ্থ ।
তমু অনুগ্ৰহ বিনে সবে হয়ে ব্যৰ্থ ।
এতেকে তোমাৰ পাৰে কৰোহেঁ। কাতৰ ।
পদ বিৰচিবে মন কৰেঁ। চাণক্যৰ ॥
হৃদয়ত থাকি জ্ঞান দিয়ো প্রতি নিত ।
বহু কথা দেখি পদ বিৰচিবেঁ। চিত ॥
সমস্ত শাস্ত্ৰৰ কথা কহন্ত চাণক্যে ।
শ্ৰুতাৰব বাক্য ব্যক্ত কৰিবেঁ। উৎসৰ্গে ॥
নপঢ়য় আন শাস্ত্ৰ ইহাক পঢ়য় ।
তথাপিভো সিটো সভা পণ্ডিত হোৱয় ॥

অষ্টোত্তৰ শত শ্লোক কহন্ত চাণক্যে ।
 অৰ্থ ভান্ধি পদবন্ধে নিবন্ধিলোঁ তাকে ।
 জ্ঞানৰ সদৃশ আৰু জ্ঞানিবা সম্প্ৰতি ।
 কথাব সদৃশ বিৰচিলা বাম পতি ॥

প্ৰথমতে কহোঁ শূনা বিষৰ লক্ষণ । (১)
 এক বিষ বহু নিদ্ৰা নাহিকে চেতনা ॥
 এক বিষ ৰাত্ৰিকালে কৰয় গমন ।
 আৰু এক বিষ জানা অজ্ঞীৰ্ণ ভোজন ॥
 নিজে বিষ খাই মৰে নাহিকে সংশয় ।
 এহি পাঞ্চ বিধ বিষ জ্ঞানিবা নিশ্চয় ॥*

(১) বিষঃ চণ্ডক্ৰমণঃ ৰাত্ৰৌ বিষঃ ৰাজ্যোহমুকুলতা
 বিষঃ স্তিয়োহপ্যন্তৰতা বিষঃ ব্যাধিঃ স্ববীক্ষিতঃ ।
 অনভ্যাসে বিষঃ বিদ্যা চাজ্ঞীৰ্ণে ভোজনঃ বিষঃ
 বিষঃ গোষ্ঠী দৰিদ্ৰস্য বৃদ্ধস্য তৰুণী বিষঃ ।

বি জোৰা । —

এক বিষ বৃক্ষ মূলে কৰন্ত শয়ন ।
 এক বিষ ৰাত্ৰি কালে কৰন্ত ভ্ৰমণ ॥
 এক বিষ বহু নিদ্ৰা নাহিকে চেতনা ।
 আৰু এক বিষ জানা অজ্ঞীৰ্ণ ভোজন ॥
 নিজে বিষ খাই মৰে নাহিকে সংশয় ।
 এহি পাঞ্চ বিধ বিষ কহিলোঁ নিশ্চয় ॥

মাধৱদাস ।

চোৰত নাহিকে সত্য নাহি দুৰ্জ্জনত । (২)

স্ত্ৰীকূলে নাহিকে সত্য নাহি চাকৰত ॥

অৰণ্য মধ্যত পুষ্প স্ৰাণ মাত্ৰ পাই । (৩)

ঘোৰ অৰণ্যত আনিবৰ শক্য নাই ॥

বিদূৰৰ বন্ধু ভৈলে জানা সেহি প্ৰায় ।

আছে বুলি জানি তাক দেখিতে নাপায় ॥

ৰূপবন্ত গুণবন্ত যুবত শৰীৰ । (৪)

উত্তম কুলত জন্ম পৰম গম্ভীৰ ॥

বিদ্যা হীন ভৈলে তাক নকৰে প্ৰকাশ ।

পলাশ ফুলৰ যেন ছানি গন্ধ বাস ॥

দুষ্ক ভাৰ্য্যা শঠ মিত্ৰ দুৰ্জ্জন লক্ষৰ । (৫)

নাহি কন্ত উদগতি সিটো গৃহস্থৰ ॥

(২)

(৩)

(৪) ৰূপযৌবন সম্পন্ন বিশাল কুল সম্ভবাঃ
বিদ্যাহীনা নশোভন্তে নিৰ্গন্ধাইব কিংতকাঃ ।

(৫) দুষ্টা ভাৰ্য্যা শঠঃ মিত্ৰঃ ভৃত্যশ্চোত্তৰ দায়কঃ
সমৰ্পেচ গৃহে বাসো মৃত্যুৰেব নসংশয়ঃ ।

বিজোৰা ।—

চোৰত গৰুত সত্য নাহিকে কিঞ্চিৎ ।

বৈষ্ণৱত নাহিকে সত্য নাহি মদাহীত ॥

গৃহত সদায় সৰ্পে নিবাস কৰয় ।
 মৰিবাক লাগি তাৰ নাহিকে সংশয় ॥
 ভোজনক প্রশংসা কৰিবা জীৰ্ণ গৈলে । (৬)
 নিজ ভাৰ্য্যা প্রশংসিবা বৃদ্ধ কাল ভৈলে ॥
 শস্যক প্রশংসা কৰা চাপিলে গৃহত ।
 পুত্ৰক প্রশংসা কৰা জিনিলে বণত ॥
 নুহিকে নৃপতি বিদ্যাবন্ত সমসৰ । (৭)
 নৃপতিক কৰিজান বিদ্বান ভাঙ্গৰ ॥
 আপোনাৰ দেশে নৃপতিক পূজা কৰে ।
 বিদ্যাবন্ত ভৈলে পূজা কৰয় সংসাৰে ॥
 তাড়ণা নভৈলে গাধা ভাৰ নবহয় । (৮)
 কপট দেহিক দণ্ড কৰিতে লাগয় ॥
 গ্রাম দণ্ড প্রজাক কৰিতে লাগে দাঁড়ি ।
 তেবে কাৰ্য্য সিদ্ধি হবে উঠে রাজ কড়ি ॥

- (৬) জীৰ্ণ বয়ঃ প্রশংসীয়াৎ ভাৰ্য্যাংচ গত যৌবনাম্
 বণাৎ প্রত্যাগতং পুত্ৰং (শ্ৰবঃ) শস্যংচ গৃহমাগতম্ ॥
 (৭) বিদ্বৎক নৃপত্বক লৈব তুল্যাং কদাচন
 স্বদেশে পূজ্যতে রাজা বিদ্বান সৰ্বত্র পূজ্যতে ।
 (৮)

ଦଣ୍ଡିଲେସେ କର୍ମ କରେ ଏହି তিনিଜନ ।
 ଖାଲମୁখে ଚାହିଲେ ନିମିଜ୍ଞେ ଏକୋ ବନ ।
 ବିଷବ ମଧ୍ୟତ୍ତ যদি ଅସ୍ମତ ଥାକୟ । (୯)
 ତଥାପିତୋ ନବେ ତାକ ଆନିୟା ଥାବୟ ॥
 ବିଷ୍ଟାବ ମଧ୍ୟତ୍ତ যদি ଅସ୍ବର୍ଗ ଥାକୟ ।
 ଭୁହିକନ୍ତ ଅପବିତ୍ର ଆନିବାକ ପାୟ ॥
 ନୀଚ ସାମାନ୍ୟତ୍ତ যদি ଥାକେ ବିଦ୍ବାଗନ ।
 ତାହାତ ଶିଖିୟା ଲୈବ କବିୟା ସତନ ।
 ସାମାନ୍ୟ କୁଳତ୍ତ যদি କନ୍ୟାବତ୍ତ ଥାକେ ।
 ଉତ୍ତମେ ଆନକ ତାକ କହନ୍ତ ଚାଣକେୟ ॥
 ଥାକନ୍ତ ଉତ୍ତମ ବନ୍ତ ଅଧମର ଠାହି ।
 ଭୁହି ଅପବିତ୍ର ତାକ ଆନିବାକ ପାୟ ।
 ଦାନ ପୁଣ୍ୟ ନକରେ ନାହିକେ ଲଜ୍ଜା ଭୟ । (୧୦)
 ହବି ସେବା ନକବୟ ଯିଟୋ ଦୁର୍ବାଞ୍ଚୟ ॥
 ଏହି ପାଞ୍ଚ ଗୋଟା କର୍ମ ନାହି ଯି ଜନତ ।
 ଏକ ତିଳ ନା ଥାକିବା ତାହାବ ଲଗତ ॥

(୯) ବିଷାଦ ପ୍ୟାୟତଂ ଗ୍ରାହଂ ଅସେଧ୍ୟାଦପି କାଞ୍ଚନମ୍
 ନୀଚାଦପ୍ୟୁତ୍ତମାଂ ବିଦ୍ବାଂ ଜ୍ଞୀବନ୍ତଂ ହସ୍ତୁଳାଦପି ।

(୧୦)

তাৰ লগে সম্ভাষণ হৈবে মুহি ভাল ।
 তাহাক নৃপতি তেজিবন্ত সৰ্বকাল ॥
 তেজিবন্ত আলাসি লুভীয়া যিটোজন । (১১)
 কপটীক তেজিবা নাপাই তাৰ মন ॥
 চোৰ খট দাস্তীকক নেদিবন্ত ঠাই ।
 অন্ন বস্ত্ৰ পাইলে তাৰ মন তুষ্ট নাই ॥
 নৃপতিক সেৱা কৰি বাক নাইমন ।
 বস্ত্ৰক লালসে সেৱে পৰম দুৰ্জ্জন ॥
 লাটি মূটি কৰিয়া এৰাই থাকে কৰ ।
 ই সবক দূৰ কৰি খেদিবা লগৰ ॥
 লগত ৰাখিবে ভাল মুহিকে তাহাক ।
 শুনা প্রজাগণে তেজে যিসব ৰাজাক ॥ (১২)
 অতি যদি উগ্র ভৈল পৰম দুৰ্জ্জন ।
 থাইবে দিবে নপাৰে ধনক মাত্ৰ মন ॥
 দুৰ্জ্জানি প্রজায়ে কৰিব পৰিহাৰ ।
 দেশত যশস্যাহীন হোৱয় তাহাৰ ॥
 হৈবন্ত শীতল ৰাজা অতি গুণবন্ত । (১৩)
 সত্যক নেৰিৰ ৰাজ। হৈবে ধৰ্ম্মবন্ত ॥

(১১)

(১২)

(১৩)

ଦୟାଲୁ ହେବନ୍ତୁ ଅତି ନାହିବ ଆକ୍ରୋଶୀ ।
 ତାକେମେ ପାতিବ ৰାଜା ପৰମ ଆখ୍ୟାଦି ॥
 ଅତିଶାନ୍ତ ଧୀରମାତ୍ର ଡାକେ ନୁହଁ ଭାଲ । (୧୫)
 ତାକ ଭୟ ପ୍ରଜାରେ ନକରେ ଏକୋ କାଳ ॥
 ତାବମନ ଏକୋଢେ ନପାଢେ ପ୍ରଜାଗଣ ।
 ନଚାହିବ ଆପୋନ ପନ କବିବେ ତାଡ଼ଣ ॥
 ନାମାନେ ଉର୍ଜ୍ଜ୍ବେନେ ନୂପତିତ ଲାହି ପାୟା ।
 ଡାଟିବେ ମୁଖତ ପେଟେ ନାଚାବିବେ ଦାୟା ॥
 ନକବିବ ଭେଦ ବୁଦ୍ଧି ସବାତେ ସମାନ ।
 ଉର୍ଜ୍ଜ୍ବନକ ଲାହି ଦିଲେ ପାହି ଅପମାନ ।
 ନୂପତିତ ଲାହି ପାହିଲେ ନକବନ୍ଧୁ ଭବ ।
 ସନ୍ତକ କବୟ ପୀଡ଼ା ନୁହେଁ ଶଗବ ॥
 ଉର୍ଦ୍ଧ୍ବୋଧନେ ସେନ ନୂପତିତ ଲାହି ପାୟ ।
 ଆକ ତାବ ସଖା ଡାକେ ଶକୁନୀ ମନ୍ଦାହି ॥
 କର୍ମ ଉଃସାସନେ ନୂପତିତ ପାହି ଆଶ ।
 ହିଂସା କବି ପାଣ୍ଡବକ ଦିଲା ବନ ବାସ ।
 ଉର୍ଜ୍ଜ୍ବନ ବାସନେ ମହେଶବ ପାହି ଆଶ ।
 ଉପାବିଲା ଶକ୍ତବର ପର୍ବତ କୈଲାସ ॥

କୈକେୟୀ ସେହେନ ନୃପତିତ ଲାହି ପାହି ।
 ବାମକ ପଠାଇଲା ବନେ ଦେଶର ଡକାହି ॥
 ସୂର୍ପନଧା ଲାହି ପାୟ ବାମ ଲକ୍ଷ୍ମଣତ ।
 ମୀତାକ ଥାହି ବାକ ଖୋଜେ ବାମର ଆଗତ ॥
 ଲାହି ପାହି ଗୋପୀଗଣେ ବହସ୍ୟର ବେଳା ।
 ଗୋପୀଗଣେ କୃଷକ କବିଳା ଅବହେଳା ॥
 ଜାନିକେହୋ ଦୁର୍ଜନକ ନେଦିବାହା ଲାହି ।
 ଦୁର୍ଜନର କାରଣେ ଆପୁନିୟୋ ଦୁଃଖ ପାହି ।
 ଭାଲେ ଥାକେ ଯାନେ ସଞ୍ଜନକ ସେବା କରେ ।
 ଛଳ ପାହିଲେ ସେହି ନୃପତିକ ପାବିଧରେ ॥
 ଧନୀ ବୈଦ୍ୟ ଯଥାତ ନାଥାକେ ଦିଜବର । (୧୫)
 ବାଜା ନଦୀ ନା ଥାକିଲେ ନବାନ୍ଧିବା ସର ॥
 ଏହି ପଂକ୍ତ ନା ଥାକିଲେ ନବାନ୍ଧିବା ତାତ ।
 ଶୁନା ଏବେ କହିବୋ ବିଶ୍ଵାସ ନାହିଁ ଯାତ ॥
 ନଦୀତ ବିଶ୍ଵାସ ନାହିଁ ନାବର ଲକ୍ଷିତ । (୧୬)
 ଶୂନ୍ୟ ଅନ୍ତରାଳର ନୁରୁଜି ତାର ଚିତ ।

(୧୫) ଧନିନଃ ଶ୍ରୋତ୍ରୀୟୋ ବାଜା ନଦୀ ବୈଦ୍ୟଃ ପଂକ୍ତଃ

ପଂକ୍ତ ଯତ୍ର ନ ବିଦ୍ୟନ୍ତେ ତତ୍ରବାସଂ ନକାବୟେତ୍ ॥

(୧୬) ନଦୀନାଂଚ ନଦୀନାଂଚ ଶୂନ୍ୟାଂ ଶୂନ୍ୟ ଧାରିଣାଂ ।

ବିଶ୍ଵାସୋ ନୈବ କର୍ତ୍ତବ୍ୟଃ ଜ୍ଞୀୟଃ ବାଜକୁଳେଷୁ ॥

বাজাত ভাৰ্য্যাত কেহো নকৰি বিশ্বাস ।
 ইটো ছয় আপোন নুহিকে নপায় আশ ॥
 ইসবৰ কদাচিতো নাহি আত্মা পৰ ।
 শুনা আৰু পাশ নাচাপিবা যিসবৰ ॥
 হস্তীৰ ওচৰ নাচাপিবা একোনৰ । (১৭)
 দেখিলে সহস্ৰ হাত হৈবাহা অন্তৰ ॥
 শত হাত অন্তৰ হৈবাহা ঘোটকৰ ।
 দশহাত অন্তৰ হৈবাহা বৃষভৰ ॥
 দুফেট আক্ৰমিলে এবিলাক লাগে দেশ ।
 শুনিযো যাহাত লৈবা গুণ উপদেশ ॥ (১৮)
 সিংহ বকে দুই গুণ ককুৰাত চাৰি ।
 কাউৰত পাঞ্চগুণ লভিবা বিচাৰি ॥
 কুকুৰত ছয় গুণ গৰ্দ্ভভত তিনি ।
 শুনিয়ো সৰাৰে গুণ কহো ভিন্নি ভিন্নি ॥
 অলপ কাৰ্য্যক নৰে কৰিব সম্ভৱ । (১৯)
 জাৰ শীত উষ্ণ বুলি আলাস নকৰ ॥

- (১৭) হস্তী হস্ত সহস্ৰেণ শত হস্তেন বাজিনঃ
 শৃঙ্গিণো দশহস্তেন স্থান ত্যাগেন দুৰ্জনঃ ।
- (১৮) সিংহাদেকং বকাদেকং ষট্শুনঃ ত্ৰীনি গৰ্দ্ভভাৎ ।
 বায়সাং পঞ্চশিক্ষেত চত্বাৰি কুকুটাদপি ।
- (১৯) প্রভূতমল্লং কাৰ্য্যং বা যো নৰঃ কৰ্ত্তৃমিচ্ছতি
 সৰ্ব্বাৰম্ভেণ তৎকুৰ্য্যাৎ সিংহাদেকং প্রকীৰ্ত্তিতম্ ।

শীঘ্ৰে কৰ্ম কৰিবেক নকৰি বিশ্রাম ।
 সিংহত শিখিবে গুণ এহিসে উত্তম ॥
 যদি শত্ৰুগণক জিনিবে মন থাকে । (২০)
 মুহি তেবে আন কোন কৰ্ম কৰিবাকৈ ॥
 কৰিবাক নপাবিলে চৰ্চায়ো নকৰি ।
 ছগক চাহিয়া থাকিবন্ত ধৈৰ্য্য ধৰি ॥
 বলে ঘেন চুপ্পি থাকে ছলমাত্র চ'ই ।
 চোটে ধৰি মাৰে মংস্ৰ এৰন নাযায় ॥
 এহি মতে নৰে কৰিবেক কৰ্ম গণ ।
 বগৰ এহি সে গুণ পৰম শোভন ॥
 এবে চাৰি গুণ কহো শুনা কুকুড়াৰ । (২১)
 নাখাই কাহাকো এৰি পুত্ৰ পৰিবার ॥
 প্ৰভাতে উঠিয়া বোলে সূত্ৰ বচন ।
 দুই পায়ে অশুৰিয়া কৰয় ভোজন ॥
 কুকুৰাত চাৰি গুণ জানিবা সকল ।
 প্ৰভাতে উঠিয়া বাক্য বুলিবা কোমল ॥

- (২০) সৰ্বৈজিয়ানি সংযম্য বকবৎ পণ্ডিতো জনঃ
 দেশ কালোপ পন্নানি সৰ্বকৰ্ম্মানি সাধয়েৎ ।
- (২১) যুদ্ধংচ প্ৰাতৰ্থানং ভোজনং সহ বন্ধুভিঃ
 দ্বিয়মাগদগতাং বন্ধেং চতুঃ শিক্তেত কুকুটাং ।

যদি কোন বস্তু আসিহোয়ে উতপন্ন ।
 ভাৰ্য্যা পুত্রে বিবৰ্ত্তিমা কৰয় ভোজন ॥
 যদি কৰ্ম কৰন্তা থাকয় বহুজন ।
 তভোনৰে কৰ্ম কৰি কৰয় ভোজন ॥
 এহি চাৰি গোটা গুণ হৈব পুৰুষৰ ।
 এবি পাঞ্চ গুণ কহো শুনা কাউৰৰ ॥
 গুঢ় মৈথুনক তাৰ নজানয় আনে । (২২)
 ধাতু স্নান কৰি যিবার কাৰণে ॥
 পাচক লাগিয়া সাক্ষি ধৰয় গুধূলি ।
 আগ পাচ চাই ফুৰে মুকলক বুলি ॥
 শীত উষ্ণ বুলিয়া আলাস নকৰন্ত ।
 সভয়ে ডৰক জাতি মুহি দন্তবন্ত ॥
 পৰম চতুৰ বুদ্ধিমন্ত যিটোজন ।
 কাকত শিথিয়া লৈব কৰিয়া যতন ॥
 এহি ভাবে কৰ্ম কৰিবেক যতনৰ ।
 এবি চয় গুণ কহোঁ শুনা কুকুৰৰ ॥

(২২) গুঢ়ং চ মৈথুনং ধাৰ্ষ্ট্যং ; কালে কালে চ সংগ্রহম্
 অপ্রমাদ মনালক্ষ্যং পঞ্চশিক্ষিত বায়সাৎ ।

বিস্তৰত আশা অলপতে হয়ৈ ভুৰ্জ । (২৩)
 পাৰে যদি ভোজন কৰয় হুৰ্জ পুৰ্জ ॥
 নপালেয়ো মনত নাহিকে অপমান ।
 পৰিলে আসেনিদ্ৰা লগতে চেতন ॥
 গৃহস্থৰ ভক্ত একো বচন নবাধে ।
 পাৰে বা নোৱাৰে যেই বোলে তাকে সাধে ॥
 নাহিকে কোমল বাক্য স্বভাবে দুৰ্জ্ঞান ।
 আত্মাত নাহিকে সত নুবুজিয়া মন ॥*
 জাতিত অধম পশু জ্ঞানত বিস্তৰ ।
 ভালক নোচোৱে জানি নপসয় ঘৰ ॥
 এহি ছয় গোটা গুণ হৈব কুকুৰৰ । †
 এবে তিনি গুণ কহো শুন৷ গৰ্দ্ভতৰ ॥

(২৩) বহ্বাশী স্বল্প সন্তুষ্টিঃ স্নিগ্ধঃ শীঘ্ৰ চেতনঃ

প্ৰভুভক্ত্যশ্চ শূৰ্য্যজ্ঞাতব্যঃ ষট্ শুনো গুণাঃ

অন্তত নাহিকে বতি নুবুজন্ত মন ।

—পাঠান্তৰে

ওপৰঞ্চি—

এহি ছয় গোটা গুণ জানা মনুষ্যৰ ।

পৰমচতুৰ বুদ্ধিমন্ত যিটো নৰ ॥

অন্ততে সন্তোষ হোৱে নোখোজয় ভাল ।

অল্প নিদ্ৰা হৈব জানিবন্ত তৎকাল ॥

অবিশ্রান্তে আপোনাৰ কৰ্মক কৰিব । ২৪

উষ্ণ শীত বুলিয়া আলাস নকৰিব ॥

অল্প কৰ্ম হোক নুহি কবোক ভাঙ্গৰ ।

এহি তিনি গোটা গুণ হৈব গৰ্দ্ভব ॥

সভা মध्ये নোশোভন্ত অপবিত্র ঠগ । (২৫)

পণ্ডিতৰ লগে যেন হংস মध्ये বগ ॥

সভাৰ মধ্যত তাক শোভা নকৰয় ।

মাতা বৈবী পিতা শত্রু বুলিয়া নিন্দয় ॥

চিন্তাৰ সমান জ্বৰ নাহি পুৰুষৰ—(২৬)

মৈথুন কালত জ্বৰ জানিবা অশ্বৰ ।

বাজসেৱা কৰিব দেৱতা হেন কৰি ।

আজ্ঞা বাণি কৰিবন্ত হেলা পৰিহৰি ॥

হৈবন্ত দাক্ষিণ আতি কটুৰ বচন ।

সমস্তে ডৰাই তাক হুবুজন্তমন ॥

(২৪) অবিশ্রামং বহেদ্ভাৱং শীতোষ্ণং চনবিন্দতি

সসন্তোষস্তথা নিত্যং ত্রীনি শিক্কেত গৰ্দ্ভভাং ।

(২৫) মাতা শত্রুঃ পিতা বৈবী যেন বালো ন পাঠিঃ

ন শোভতে সভামধ্যে হংসমধ্যে বকো যথা ।

(২৬) চিন্তা জ্বৰো মজ্জমানাং বজ্জাগামাতপো জ্বৰঃ

অসৌ ভাগ্যং জ্বৰঃ জীৰ্ণামজ্জানাং মৈথুনং জ্বৰঃ/

স্বামীত অসূয়া নাৰী সমস্তৰে জ্বৰ ।
 বোদ্ধত শুখাইলে জ্বৰ জানিবা বজ্জ্বৰ ॥
 চিন্তাবান্ পুৰুষ নিজীয়ে বহুদিন ।
 ঘূৰীৰ সংসৰ্গে ঘোৰা বল হৰে হীন ॥
 স্বামীত অসূয়া নাৰী হৰষ মলিন ।
 যাৰ যৈত গতি কহে শুনা ভিনে ভিন ॥
 নাৰীৰ নাহিকে গতি স্বামীত অপৰ । (২৭)
 সমস্ত নদীৰ গতি জানিবা সাগৰ ॥
 মনুষ্যক পীড়া যদি কৰে শত্ৰুগণে ।
 তেবেগতি নাহি জানা নৃপতিত বিনে ॥
 পণ্ডিতৰ বচন জানিবা বেদসম । (২৮)
 মুকথে নজানি তাক বোলয় অধম ॥
 তেনে মুকথে যদি কহয় অপাৰ ।
 তথাপিতো জানা পণ্ডিতৰ কথা সাৰ ॥
 ব্ৰাহ্মণ হৈবাৰ ফল বেদক জানিলে । (২৯)
 কুলৰ জানিবা ফল শাস্ত্ৰক মানিলে ॥

(২৭)

(২৮)

(২৯)

পুত্র ভৈলে ফল ধৰে নাৰী সমস্তৰ ।
 লাৰিচাৰি খাই ফল জানিবা ধনৰ ॥
 উপকাৰী জনক কৰিতে লাগে ভাল । (৩০)
 শত্ৰুসমে মিত্ৰতা নাহিকে একো কাল ॥
 শত্ৰুক নেৰিবা দ্বন্দ্ব কৰিবা বিস্তৰ ।
 ধনবিত্ত ভৰি কথা কৰিয়ো ওপৰ ॥
 ভৰিত নিদিলে হাত ধোৱন নাযায় ।
 কাটাত নিদিলে কাটা কাটন নাযায় ॥
 কাচা মৎস্য মাংস দ্বত খাই যিবা নৰে ॥ (৩১)
 যুবা নাৰী সমে যিটো আলাপক কৰে ॥
 উষ্ণোদক ভুঞ্জয় ভোজন কৰে ক্ষীৰ ।
 গাছৰ তলত স্বস্থ কৰয় শৰীৰ ॥
 এহি ছয় বিধে প্ৰাণ শীতল কৰয় ।
 শুনিয়ো যিসবে কৰে প্ৰাণৰ সংশয় ॥

- (৩০) উপকাৰ গৃহীতেন শত্ৰুনা শত্ৰুসুদ্ধৰেৎ ।
 পাদলগ্নকবস্থেন কণ্টবে নৈব কণ্টকম্ ॥
- (৩১) সত্তো মাংসং নবান্নংচ বালান্নী ক্ষৌৰ ভোজনং
 দ্বত মুষ্ণাদকৈৰ্বে সত্তঃ প্ৰাণ কৰাণিষট্ ।

বৃদ্ধা নাবী সন্তোগ শুখান মাংস খায় । (৩২)
 কাঞ্চি দৈ ভুঞ্জে আগৰ্বোদ্রক পুহায় ॥
 যিটো জনে প্রভাতে মৈথুন নিদ্রা কৰে ।
 এহি ছয়ে মনুষ্যৰ সত্তে প্রাণ হৰে ॥
 মনুষ্যৰ মিত্রবতী নাহিকে বজ্জাত । (৩৩)
 নাহিকন্ত মিত্রবতী চোৰ খলুৱাত ॥
 সৰ্পসমে মিত্রতা কৰিবে নুহি ভাল ।
 ইচাৰিত মিত্রতা নবহে চিৰকাল ।
 অৰণ্য মধ্যত পুষ্প আছে এক ভাল । (৩৪)
 স্নগন্ধিকা পুষ্প ফল দেখিবাক ভাল ॥
 তাৰ গন্ধে আমোদিত যত তৃণ বন ।
 বংশত স্নপুত্ৰ ভৈলে ৰাখে জ্ঞাতিগণ ॥
 একপুত্ৰে আনন্দ কৰয় সমস্তৰ ।
 শুনিয়োক যেন গুণ কহো কুপুত্ৰৰ ॥

(৩২) শুক্লং মাংসং ত্ৰিয়ো বৃদ্ধা বালাৰ্ক স্তকণং দধি
 প্রভাতে মৈথুনং নিদ্রা সন্তঃ প্রাণ হৰাণি ষট্ ।

(৩৩)

(৩৪) একে নাপি স্নবৃক্ষণ পুষ্পিতেণ স্নগন্ধিনা
 বাসাতেতদ্ বনং সৰ্পং স্নপুত্ৰেণ কুলং যথা ।

কুব্জ এক ভাল আছয় বনত । (৩৫)
 ওপজয় ছতাশন তাবকোটবত ॥
 সেহি অগনিত লাগি পোবে সব বন । *
 কুব্জৰ লগে আন বৃক্ষৰ মৰণ ॥
 চোৰ ডকা দেই ব্রাহ্মণৰ বিত হৰে ।
 আপুনি পাপত গচে বংশ নাশ কৰে ॥ †
 বিত্তাৰ সমান বন্ধু নাহি স্বৰূপত । (৩৬)
 ব্যাধিৰ সমান শত্রু নাহি সংসারত ॥
 পুত্ৰৰ সমান স্নেহ নাহি ববিতলে ।
 কদাচিতো আশা নকৰিবা পৰহলে ॥
 পৰক কৰিলে আশ পাই অপমান ।
 শুনিয়ো যিসৰ বস্তু বিষৰ সমান ॥

(৩৫) একে নাপি কুব্জেন কোটবস্থেন বহ্নিনা
 দহতে তদ্বনং সৰ্বং কুপুত্ৰেণ কুলংযথা ।
 (৩৬) নচ বিত্তা সমো বন্ধুঃ নচব্যাদিঃ সমো বিপুঃ
 নচাপত্য সমঃ স্নেহঃ নচ দৈবাৎ পৰং বলং ।
 তাৰ অগনিয়ৈ লাগি পোবে সব বন ।
 —পাঠান্তৰে।—

† ওপৰাধি—

বংশত কুপুত্ৰ ভৈলে জানা সেহি নয় ।
 তাৰ অপঘণে সব বংশক পাৰয় ॥

—মাধৱ দাস ।

কৰিবে নোৱাৰে বিদ্যা বোলে শিখিবাক ॥ (৩৭)
 বিষত অধিক বিদ্যা বুলি মানে তা ॥
 বিষত অধিক পঢ়িবাক নাই মন ।
 তাহাত অধিক বিষ অজীৰ্ণ ভোজন ॥
 দৰিদ্ৰৰ পুত্ৰে বিষ মনে থাকে গুণি ।
 তাহাত অধিক বিষ বৃদ্ধৰ তৰুণী ॥
 যাহাৰ ঘৰত নাই পণ্ডিতৰ নাম । (৩৮)
 তাৰ বহুশাস্ত্ৰ থাকিবাক কোন কাম ॥
 যেন অন্ধকৰ তাৰ নাহিকে লোচন ।
 সিটো কি কাৰ্য্য লাগি লৈবেক দৰ্পণ ॥
 ব্ৰাহ্মণ সবৰ গুৰু জানা হুতাশন । (৩৯)
 সমস্ত জাতিৰ গুৰু জানিবা ব্ৰাহ্মণ ॥
 ভাৰ্য্যাৰ নাহিক গতি বিনে নিজপতি ।
 সমস্ত জাতিৰ গুৰু জানিবা অতিথি ॥

- (৩৭) দুৰ্ভিক্ষিতা বিষং বিদ্যা অজীৰ্ণে ভোজনং বিষং
 বিষং গোষ্ঠি দৰিদ্ৰতা বৃদ্ধস্য তৰুণী বিষম্ ।
 (৩৮) यस্যা নাস্তি নিজা প্ৰজ্ঞা শাস্ত্ৰং তস্য কৰোতি কিম্
 লোচনাভ্যাং বিহীনস্য দৰ্পনঃ কিং কৰিষ্যতি ।
 (৩৯) গুৰু বৰ্ণি দ্বিজাতীনাং বৰ্ণানাং ব্ৰাহ্মণোগুৰুঃ
 পতিবেকো গুৰু স্ত্ৰীনাং সৰ্ব্বভ্ৰাত্যাগতো গুৰুঃ ।

স্নাতক কলস যেন সমস্ত কামিনী । (৪০)
 যুৱত পুৰুষ সব জলন্ত অগনি ॥
 নাৰীয়ে পুৰুষে যদি হোৱে একস্থান ।
 সন্তোগ নঠৈলে তাৰ নাহি পৰিত্ৰাণ ॥
 নাৰীৰ পৰশে মন বাতুল বৃদ্ধৰ ।
 স্নাত অগনিৰ তাৰ সেহি পটন্তৰ ॥
 নিজ তনয়ক পিতৃ কৰিব আদৰ । (৪১)
 প্ৰাণসম দেখিবেক পঞ্চম বছৰ ॥
 পাচে দশ বছৰ দেখিব শত্ৰু প্ৰায় ।
 ষোড়শ বছৰে থাকিবেক যেন ভাই ।
 ষষ্ঠৰ বছৰ ভৈলে নামানে বচন ।
 কতো ভাল হোৱে কতো হোৱয় দুৰ্জ্জন ॥
 আদৰ কৰিলে নিজ পুত্ৰ হৰে নীচ । (৪২)
 তাড়না না পাইলে বিদ্যা নিশিকন্ত শিষ্য ॥

- (৪০) স্নাত কুল সমা নাৰী তপ্তাঙ্গাৰ সমঃপুমান্
 তস্মাদ্ স্নাতং চ বহ্নিং চ নৈকত্ৰ স্থাপয়েদ্ বৃধঃ ।
 (৪১) লালয়েৎ পঞ্চবৰ্ষানি দশ বৰ্ষানি তাড়য়েৎ
 প্ৰাপ্তেষু ষোড়শেবৰ্ষে পুত্ৰে মিত্ৰ বদাচৰেৎ ;
 (৪২) লালনে বহবো দোষান্তাড়নে বহবো গুণাঃ ।
 তস্মাৎ পুত্ৰং চ শিষ্যং চ তাড়য়েন্নতু লালয়েৎ ॥

শিষ্যক পুত্ৰক ভাল কৰিব যিজন ।
 কৰিব তাড়না তাক নকৰি লালন ॥
 এহিমতে ভাল মন্দ শিষ্যৰ পুত্ৰৰ ।
 শুনিয়ো প্ৰমান কহোঁ অধম মিত্ৰৰ ।
 পাচত অনিষ্ট চিন্তে আগে চিন্তে হিত । (৪৩)
 কুমন্ত্ৰনা দিয়া লাৰিবাক চাবে চিত্ত ॥
 সেহিটো অধম মিত্ৰ নপাই তাৰ চিত ।
 বিষ কলসৰ যেন মুখত অমৃত ॥
 কুমিত্ৰত বিশ্বাস নাই নাপাই তাৰ মতি । (৪৪)
 কুভাৰ্য্যাব লগে তাৰ হবাইব স্কতি ॥
 দুষ্ক ভাৰ্য্যা সমে প্ৰীতি নাহি একো কাল ।
 শুনিয়ো যিসৰ বস্ত্ৰ নুহিকন্ত ভাল ॥
 বস্ত্ৰ নাহি অলঙ্কাৰে নকৰে শোভন । (৪৫)
 দধিঘৃত না থাকিলে আত্মৰী ভোজন ॥
 নাৰীৰ নাহিকে স্তন সৰ্ব্বাঙ্গে স্নন্দৰী ।
 তিনিয়ো নুহিকে ভাল থোৱা দূৰ কৰি ॥

(৪৩) পৰোক্ষে কাৰ্য্য হস্তাৰং প্ৰত্যক্ষে প্ৰিয়বাদিনং
 বৰ্জয়েৎ যত্নতো বন্ধুং বিষকুণ্ডং পয়ো মুখম্ ।

(৪৪)

(৪৫) বস্ত্ৰহীন স্তলঙ্কাৰো ঘৃত হীনঞ্চ ভোজনং
 স্তন হীনাচ যানারী দূৰতঃ পৰি বৰ্জয়েৎ ।

আপোনার ঐশ্বর্য্যক নথবা পৰত । (৪৬)
 ভাৰ্য্যাক নথবা কেহো পৰৰ ঘৰত ॥
 গৰু সব নষ্ট হৱে পৰগৃহে থৈলে ।
 ব্ৰাহ্মণ হৱয় নষ্ট পৰগৃহে খাইলে ॥
 সমস্তত খাইলে দ্বিজ অধম হৱয় ।
 শুনা যি কাৰ্য্যত নকৰিবা লাজ ভয় ॥
 ধনধান্য আৰ্জ্জিয়া পাৱয় যিবা সাজ । (৪৭)
 শিখিবা অনেক বিদ্যা নকৰিবা লাজ ॥
 আহাৰে বিহাৰে লাজ তাৰ সুযুগায় ।
 ছলে বলে আনিবা বৰ্ত্তিবা খুজি খায় ॥
 অবংশত ৰাজা যদি হৱে এক জন । (৪৮)
 দৰিদ্ৰ সকলে যদি পাৱে বহু ধন ॥
 মুকথৰ বংশে যদি হৱয় পণ্ডিত ।
 পৃথিৱী নধৰে আতি তিনিৰ ফষ্টিত ॥
 ৰোলয় আমাৰ সম নাহি ত্ৰিভুবনে ।
 সমস্তকে তুণ সম দেখে তাৰ মনে ॥

(৪৬)

(৪৭) ধনধান্য প্রয়োগেষু বিদ্যামভ্যসনেষু
 আহাৰেচ বিহাৰেচ ত্যক্ত লজ্জঃ সদা ভবেৎ ।

(৪৮) অবংশ পতিতো ৰাজা মূৰ্খপুত্ৰস্ত পণ্ডিতঃ
 নিৰ্দ্ধনোহপি ধনং প্রাপ্য তৃণবন্মততে জগৎ ॥

সৰ্বকালে যিটো ৰাজা হৰে ধনবন্ত । (৪৯)

সৰ্বকালে যাৰ বংশে পণ্ডিত হবন্ত ॥

তাসম্বাৰ দম্ভদৰ্প নাহিকে মনত ।

ইহাৰ দৃষ্টান্ত আছে লৈয়োক মৎস্তত ॥

অগাধ জলৰ মাজে বোঁমাছ থাকে । (৫০)

ডেৰডাফি কৰন্তে দেখিছে কোনে তাকে ॥

থাকে যদি পুখিমাছ আঞ্চল জনত ।

তাতে তাৰ ডেৰা ডেই আনন্দ মনত ॥

অধম উত্তম ভৈলে কাহাকো নাচান্ত ।

শুনা সৰ্বজনে আক দেখিয়োঁ দৃষ্টান্ত ॥

কুৰা পঙ্কজল বেঙ্গে কৰয় ভোজন । (৫১)

তাতে তাৰ মকমকি গৰ্বিত বচন ॥

শুনা সৰ্বজনে আক নকৰিবা হেলা ।

কৰিবাক লাগে আক প্ৰস্তাবৰ বেলা ॥

হোৱে সভাপণ্ডিত নাহিকে অন্তৰ্জনা ।

বিবচিলা ৰামপতি চাণক্যৰ কথা ॥

(৪৯)

(৫০) অগাধ জলসঞ্চাৰী বিকাৰীনচ ৰোহিতঃ

অঙ্গুষ্ঠ জল মাত্ৰেন সফৰী ফৰফৰায়তে ।

(৫১) দিব্যচূত ৰসং পিত্তা নগৰ্বংযাতি কোকিলঃ

পিত্তা কৰ্দম পানীয়ং ভেকোমক মকায়তে ।

আছে বহু কথা আক শুনা যত্ন করি ।
পাপ নষ্ট হোক ডাকি বোলা হরি হরি ॥

দুলৰী ।

গুণবন্ত চাই আপোন প্রজাই
পাতিবে সবে প্রজাক ।
শুনা কোতুহলে নৃপতি সকলে
লগত রাখিব যাক ॥
অতি ক্লবন্ত হৈব গুণবন্ত (৫২)
স্বভাৱে অতি গম্ভাৰ ।
সত্য ধৰ্ম্ম মত সবে জ্ঞানিবন্ত
দক্ষা হৈবন্ত থিব ॥
পাঞ্চলে কস্মক কবন্ত সতবে
নকাৰ মনে আলাস ।
মেহি মে জনক নৃপতি সকলে
আনি চপাইবেক পাশ ॥
দয়াবন্ত অতি স্থখিৰ হৈবন্ত । (৫৩)
জ্ঞানিবে ধৰ্ম্ম কস্মক ।

(৫২)

(৫৩)

সমস্ত কাৰ্য্যত সূচক হৈবন্ত
 বুজিবে সবে অৰ্থক ॥
 কথা স্থধিবাক নহৈব আলাস
 সবাতে সমান মতি ।
 দণ্ড অধিকাৰী সেহিটো জনক
 পাতিবেক নৰপাত ॥
 ইঙ্গিত আকাৰে কাৰ্য্য বুজিবেক (৫৪)
 হৈব । কিছু বলবন্ত ।
 নৃপতিক যিটো হিত মানি মনে
 সদায় সেৱা কৰন্ত ॥
 পাঞ্চিলে কৰ্ম্মক আলাস নকৰে
 সাধি আসে প্ৰতিনিতি ।
 নৃপতি সকলে পাঞ্চিবাক লাগি
 সেহি সে দৃত ডাচত ॥
 ধনু আদি কাৰি খড়্গ চৰ্ম্ম গদা (৫৫)
 সমস্তক যিটো জানে ।

-
- (৫৪) দৃতং চৈব প্ৰকুবৰ্ণিত সৰ্ব্বশাস্ত্ৰ বিশাৰদন্
 ইঙ্গিতাকাৰ চেষ্টজং স্তুচিং দক্ষং কুলোদ্গতং ।
 (৫৫) গজাস্থবথ চৰ্যাস্থ শিষ্কিতং স্থজিতশ্ৰমম্
 খড়্গা বৃদ্ধ নিযুদ্ধেযু শীঘ্ৰং চণ্ড ক্ৰমণক্ষমং
 বাহতজ্ঞ বিধানজ্ঞঃ ফল্গুসাৰ বিশেষবিৎ
 বাজো সেনাপতিঃ কাৰ্য্যো ব্ৰাহ্মণ ক্ষত্ৰিয়ো হথবা

হস্তী ঘোড়া উট গর্দভ মহিষ
 চৰিব সব বাহনে ॥
 অ'পোন প্রজাত দয়ালু হৈবন্ত
 শত্রুত সমান প্রীতি । *
 সেহিটো জনক নৃপতি সকলে
 পাতিবেক শ্রোণপতি ॥
 পিতৃ সমাহিত কৰি যিণে জনে (৫৬)
 শাস্ত্র নীতি জানিবন্ত ।
 নানাবিধ ঠান শবর শয়ন
 নান্নিক ক জানিবন্ত ॥
 আপুনিয়ো শুদ্ধ হৈব কুলবন্ত
 জামিব বাচ বিচার ।
 সেহিটো জনক নৃপতি সকলে
 পাতিবেক সুপকার ॥
 সমত্যা বুজিয়া ব্যবস্থাক দিয়া (৫৭)
 জানিব বস্ত্র থৈবাক ।

শত্রুত কৰি নমাজি—পাঠান্তবে ।

(৫৬) পুত্র পৌত্র গুণোপেতঃ শাস্ত্রজ্ঞো মিষ্ট পাচকঃ

শূৰশ্চ কুলীনশ্চৈব সুপকারঃ সউচ্যতে

(৫৭)

মানুষ চিনিয়া দিবাক জানিব

ন লাগে যেন হৈবাক ॥

লুভিয়া কুঠিয়া চোব নহৈবেক

হৈব আতি শুদ্ধমতি ।

বস্তু অধিকাৰী তাহাক ভাণ্ডাৰী

পাতিব তাক নৃপতি ॥

সুন্দর শৰীৰ লাভন্য হৈবেক (৫৮)

শুদ্ধ সত্ত্ব হৈব অতি ।

নিয়ম আচাৰ সমস্ত জানিব

হৈবেক উত্তম জাতি ॥

প্রশ্নাব কৰিয়া জল আচাৰিয়া

হাত ধুই বান্ধিব চুলি !

কুটনাট মন্ত্ৰ একো নজানিব

সেহিটো বাজ তামুলী ॥

ঠাক ঠিক চাই মবন জীবন

কহিবেক পাৰিবেক ।

মন্ত্ৰ তন্ত্ৰ নানা ঔষধ প্রকাৰ

অসংখ্যাত শিখিবেক ॥

(৫৮) আয়ুর্বেদ কৃত্যভ্যাসঃ সৰ্ব্বেষাং প্রিয়দর্শনঃ

আর্যগীল গুণোগেত এষ বৈদ্যো বিধীয়তে ।

প্রাণী উপকাৰ ধৰ্ম্মক জানিবে
নকৰিব বহু গৈদ্য ।

আপোনাৰ গুণ গুৰুক নেৰিব
সেহি মে বাজাৰ বৈদ্য ॥

সমস্ত শাস্ত্ৰৰ তত্ত্ব জানিবেক (৫৯)
জপ হোম কৰে নিত ।

আশীৰ্ব্বাদ কৰে নিতে যিটো জন,
সেহি বাজ পুৰোহিত ।

ৰাজনীতি কথা নৃপতি সবৰ
কহিলোহো এহিমান ।

আন কথা যেবে কহো শুনিয়োক
বিচাৰ বেন প্ৰমান ॥

ডাহিন পাৰ্বক আগে থাপিবেক (৬০)
পাচে দিবে বাম পায় ।

যিটো বুদ্ধিমন্ত আগ পাচগুণি
চলিবেক এহি ভায় ॥

(৫৯) বেদ বেদাঙ্গ তত্ত্বজ্ঞো জপ হোম পৰায়ণঃ
আশীৰ্ব্বাদ বচোযুক্ত এষ রাজ পুৰোহিতঃ ।

(৬০) চলত্যেকেন পাদেন তিষ্ঠত্যেকেন বুদ্ধিমান্ ।
শা সমীক্ষ্য পৰং স্থানং পূৰ্ব্বমায়তনং ত্যজ্যেৎ ॥

পাশা নেখেলাবা ধাবে নিদিয়াহা
নামাতিবা পবনারী ।

কহিলো নিশ্চয় জানিবা তেবেসে
মিত্রতা বাখিবে পাৰি ॥

এহি তিনি কৰ্ম কৰিলে জানিবা
দুইৰো দুই হবে গন্দ ।

কাহারো পীৰিতি কাহাতো না থাকে
লাগে অপ্রয়াসে স্বন্দ ॥

দাতাত মাগিলে শুভিক্ষা মিলয় (৬৫)
বিস্তর দিবাক পাৰে ।

দৰিদ্ৰত যেন দৰিদ্ৰে মাগিলে
দুখ মাত্র আপোনাৰে ॥

সুখৰ গধ্যত আৰোগ্য সমান (৬৬)
আন কিছু সুখ নাই ।

যদি ধন বহু থাকে অসংখ্যত
সবেয়ো থাকন্ত চাই ॥

নাৰী সকলৰ, স্বামী বিনে সুখ
আন নাহি আত পৰে ।

(৬৫)

(৬৬)

আর্জিত বস্তুক ভুঞ্জিবাক পাইলে (৬৭)

সমস্তে আনন্দ কবে ॥

যি সব দেশত নাহিকে সম্মান

নকবস্তু সত কাৰ ।

মিষ্ট নাহিকন্তু, বান্ধব নাহিকে

বন্ধুগণ আপোনার ॥

একো বিত্তা যদি দেখিবে ন পাবে,

আসিবেক পৰিহরি ।

খুজিয়ে নাপায় বান্ধব নাহিকে

জীবো তাত কেন কৰি ॥

পণ্ডিতক নিন্দি মুকখকদেই (৬৮)

তাক দানী বুলি হত ।

হতযজ্ঞ বুলি দান নকবয়

দক্ষিণা নাহিকে যাত ॥

কপবতী কন্যা স্বামী নাহিকন্তু

তাহাক বোলন্ত হত ।

(৬৭) যস্মিন্ দেশে ন সম্মানো ন প্রীতিনচবান্ধবঃ

নচ বিত্তাগমঃ কচ্চিত্তং দেশং পৰিবর্জয়েৎ ।

(৬৮)

ইতিনি নভৈলে তিনিৰো দুঃখ

বুজিহাত্রে লয়ো তত্ব ॥

নেশ্যা সকলর শত্রু নাহিকন্তু (৬৯)

সবাতে সমান চিত্ত ।

সুখভেসে মাত্র. অহিত চিন্তয়

‘হৃদয়ে চিন্তয় হিত ॥

বেশ্যা সকলর, নিতে নিতে যেন

আনি প্রকৃষক মন ।

গরু সবে যেমন বিচারি ফুরায়

নিচে নিতে নব বন ।

অ'পোনাৰ নিজ বৃত্তিমে শোভন * (৭০)

জানিবাছা পুৰুষৰ ।

ফুলিলে সে জানা। শে'ভন হবয়

স্বক্ষলতা শুভকাৰ ॥

সমস্ত জাতিৰ
বৃত্তিসে শোভন

জানিবা আক সম্প্রতি ।

নাৰী সকলৰ জাতিৰা ভূষণ

থাকে যদি নিজ পতি ॥

(৬৯)

চবিত্ত ভূষণ—পাঠান্তরে ।—

(90)

সবে পৰ্বতত মানিক না থাকে (৭১)

কোনো পৰ্বতত থাকে ।

সমস্ত হস্তীত মুকুতা না থাকে

নিশ্চয় জানিবা তাকে ॥

সকল ব্রাহ্মণ সাধু নৃহিকন্ত

আছে কতো থানে থানে ।

কতোহো বনত চন্দন থাকন্ত

নথাকন্ত সব বনে ॥

পাঞ্চলেসে জানি ভূতৰ লক্ষণ (৮২)

কেনে মতে সেবা কৰে ।

বান্ধবৰ চিহ্ন অ পদত পায়

এবে কিবা চাপি ধৰে ॥

নিদান কালত মিত্রৰ প্রমান

ভাল মন্দ বুজি পায় ।

দৰিদ্ৰ কালত ভাৰ্য্যাৰ প্রমাণ

থাকে বা এৰিয়া যায় ॥

(৭১) শৈলে শৈলে নমানিক্যং মোক্তিকং ন গজে গজে

সাধবো নাহি সৰ্বত্র চন্দনো ন বনে বনে ।

(৭২) জানীয়াৎ শ্রেষণে ভূত্যান্ বান্ধবান্ ব্যসনাগমে

মিত্রং চাপদিকালেষু ভাৰ্য্যাংচ বিভবনয়ে ।

অতি মৃদু ভাব ভৈলে নুহি ভাল, (৭৩)

কেহো তাক ন ডবাই ।

যেন কুহিয়াব তিতা কেহা নাই

মিঠা পায় সবে খায় ॥ *

কদলী বৃক্ষক ঢিলা কেসে য়েবে

চৰা লেয়ো মাৰে ঘাৰ ।

যেহেন শিলক ডাঙ্গৰে না কাটে

বোলে জানো ভাঙ্গে দাৰ ॥

সাধু সমস্তেয়ো ধৰ্ম্মকেনে চিন্তে (৭৪)

আহাৰক নিচিন্তয় ।

আহাৰ আসিয়। আগে দেখা দেই

মনুষ্য পাছে হরয় ।

মাতৃৰ গৰ্ভত যেতিয়া থাকয়

আগে দেখা দেই স্তন । *

(৭৩)

হীন পুৰুষক নাহিকে অপেক্ষা ভালমুখে নেদে মাত ।

ইহাৰ কাৰণ কহোঁ শুনিমোক

দেখিয়া আছা সাক্ষাত—মাধৱদাস ।

(৭৪) গৰ্ভস্থত্বঃ পূৰ্ব্বং বৃত্তিং কলিতবান্ পয়ঃ

শেষ বৃত্তি বিধানায় সৰ্ব্বশ্রুতৌহৰা নৃতঃ ।

মনুষ্যত্ব ৫ বি আহাৰে সে আগ

জা নবা নিষ্ঠ বচন ॥

ବିଲୋଚନା ବଳ ନୃପତି ମକଳ (୧୫)

কান্দিলে বল শিশুর ।

যুবখৰ বন নম্ৰাতি থাকিলে

নিର୍ভয়ে ଏ ବଳ ଚୋର ।

অগৰ শেষক ব্যাধিৰ শেষক (৭৬)

শত্রুৰ ন থৈবা শেষ ।

অলপ থাকিলে বিস্তর হৃদয়

গুছাইব। তাক নিশেষ ।

ବ୍ରହ୍ମା ବଧୀ ଜନ ପୂଜିତ ହବନ୍ତୁ (୧୧)

যদি থাকে বহু জন ।

(୧୯) ଦୁର୍ବଳସ୍ତ ବଳଂ ବାଜା ବାଲାନାଂ ବୋଦନଂ ବଳଂ

বলং মূৰ্খস্ত মোনিত্বং চৌষণা মনুতং বলম ।

(৭৬) স্বর্ণ শোষোহ্নি শেষচ্চ ব্যাধি শেষ স্তথৈবচ

পুনশ্চ বর্দ্ধতে বস্মাৎ, তস্মাচ্ছেষঃ নকাযযেৎ ।

* আসিহরে উপসন্ন—পাঠান্তরে।

+ মিছায়—পাঠান্তরে ।

(୧୧) ବ୍ରହ୍ମହାପି ନବଃ ପୂଜ୍ୟୋ ସତ୍ୟାନ୍ତି ବିପୁଳଂ ଧନଂ ।

ਅਖਿਨਿ ਸੁਭਾ ਬੰਸੋਹਿਪਿ ਨਿਰੰਨ: ਪਰਿਭੁਯਤੇ ॥

ধনহীন ভৈলে কুলীনে অধম
জানিবা নিষ্ঠ বচন ।

শুনা সভাসদ চাণক্যৰ পদ
ওপজে মনত জ্ঞান ।

ইহাক শুনিলে প্রস্তাবৰ বাক্য
ফল হৰে এহিমান ॥

বহু সম্পদক দিৰাক নপাবে
সাৰিবে নপাবে গতি ।

প্রস্তাবৰ কথা জানি চাণক্যৰ
বচিলেঁ পদ সম্প্রতি ॥

হেন জানি আক ছেলা নকৰিবা
শিখিলৈয়ো অবিজ্ঞান ।

শুকৰ চৰণে হৃদয়ে ধৰিয়া
ডাকি বোলা বাম বাম ॥

পদ ।

চোৰ বৈবী গৃহস্থৰ আশ্রক দেখয় । (৭৮)
কদাচিতো ইটো দুই ব্যয় নেদেখয় ॥

মধ্যস্থ সকলে মাত্ৰ দেখে আয় ব্যয় ।
 স্নহদে দেখয় ব্যয় আয় : নদেখয় ॥
 ভ্রাক্ষণ হোৱন্ত তুষ্ট সম্পূৰ্ণে ভোজনে । (৭৯)
 ময়ূৰ পক্ষীৰ তুষ্ট মেঘৰ গৰ্জ্জনে ॥
 পৰব কল্যাণে সাধু সব তুষ্ট মতি ।
 চোৰ খলুয়াৰ বঙ্গ পৰব বিপত্তি ॥
 একক তেজিয়া ততু বাখিবে কুলক । (৮০)
 কুলক তেজিয়া সবে বাখিবে গ্রামক ॥
 গ্রামক বাখিয়া নিজ প্ৰাণ বাখিবেক ।
 আপুনি নৰিলে পাছে দেশচাৰিবেক ॥
 কোকিল পক্ষীৰ ৰূপ স্তম্ভৰ বচন । (৮১)
 স্ত্ৰীৰ ৰূপ সেৱা কৰে স্বামীৰ চৰণে ॥
 বিদ্ভাৰ সমান ৰূপ নাহি পুৰুষৰ ।
 ক্ৰমাৰ সমান ৰূপ নাহি বৈষ্ণৱৰ ॥

(৭৯) নৃত্যস্তি ভোজনে বিপ্ৰাঃ ময়ূৰাঃ মেঘদৰ্শনে
 সাধবঃ পৰ সম্পৎসু খলাঃ পৰ বিপত্তিষু
 (৮০) ত্যজে দেক কুলস্যার্থে গ্রামস্যার্থে কুলং ত্যজেৎ ॥
 গ্রামং জন পদং স্যার্থে আত্মার্থে পৃথিবীং ত্যজেৎ ॥
 (৮১) কোকিলানাং স্বৰোৰূপং নাৰীপং প্ৰতিব্ৰতং
 বিদ্ভাকপং কু পানাম্ ক্ৰমা কৰণং গুণস্বনাম্ ॥

দূৰত থাকিলে শোভা মুকুট জনৰ । (৮২)
 অলঙ্কাৰ পিন্ধে যদি পাট পাটম্বৰ ॥
 অল্প বেলি মাত্ৰ তাক কৰয় শোভন ।
 যাবত সভাত কিছু নোবোলে বচন ॥
 বচনত তাৰ সবে উমানক পাৰে ।
 জানিয়া শাহাক সবে মুখ ভাৱে পাৰে ॥
 মূৰ্খ ভৈলে বস্ত্ৰ অলঙ্কাৰ কিয় পিন্ধে ।
 আগত নোবোলে একো পাছে তাক নিন্দে ॥
 ক্ষণে আসিবাৰ তাৰ কুবুদ্ধ স্বভাৱ ।
 সাধু সবে বেলে আৰ পাইবি পৰ ভাৱ ॥
 খলুয়াৰ দোষে তাৰ বংশে দুখ পাস্ত ॥
 শুনিয়োক কহো আবে ইহাৰ দৃষ্টান্ত ॥
 সীতাক হৰিয়া যাতো নিলা লঙ্কেশ্বৰ । (৮৩)
 তাৰদোষে বন্ধুগণ গৈলা যমঘৰ ॥
 যাতো তাকো আচৰিয়া আছন্ত সাগৰ ।
 তাতেমে বান্ধিলে সেতু বাম গদাধৰ ॥

- (৮২) দূৰতঃ শোভতে মূৰ্খো লক্ষ্যাত পটাবৃতঃ ।
 তাবচ্চ শোভতে মূৰ্খো যাবৎ কিঞ্চিন্ন ভাষতে ॥
 (৮৩) খলঃ কৰোতি দুৰ্বৃত্তং হুনং ফলতি সাধুযু
 দশাননোহুহরং সীতাং বন্ধনন্ত মহোদধেঃ ।

পাছে যদি হিতচিন্তে সেহি বন্ধুজন । (৮৪)
 নিজ মিত্রে শত্রু জানা এহিসে কাৰণ ॥
 যেন মহা দুখ দেই শৰীৰৰ ব্যাধি ।
 মহা উপকাৰী যেন বনৰ ঔষধি ॥
 জানিবাহা নিষ্ঠ কৰি সেহি পটন্তৰ ।
 কাহলো প্ৰমান ইটো অধম মিত্ৰৰ ॥
 অতি দান অতি দৰ্প নু'হকন্তু ভাল । (৮৫)
 অতি কপৰতী কণ্ঠা নুহিকন্তু ভাল ॥
 অতি দানে বলী বাজা পাইলেক বন্ধন ।
 অতি দৰ্পে নষ্ট তৈলা লঙ্কাৰ বাধন ॥
 অতি ৰূপে সীতাৰ দুখৰ নাহিপাৰ ।
 তিনিয়ো নুহিকে ভাল জানা সাৰে সাৰ ॥
 অনেক বৃক্ষৰ ফল মধুবন খায় । (৮৬)
 তথাপিতো কোকিলৰ মদ গৰ্ব্ব নাই ॥

(৮৪)

(৮৫) অতিক্ৰমে হতা সীতা (১) অতি মানেচ কোঁৰবাঃ
 অতিদানে বলিৰ্কৰুঃ সৰ্বমত্যন্ত গৰ্হিতং ।

(১) অতিদৰ্পে হতা লঙ্কা—পাঠান্তৰে ।

(৮৬) দিব্য চুতবসং পিত্তা ন গৰ্ব্বং যাতি কোকিলঃ,
 পিত্তা কৰ্দ্দম পানীয়ং ভেকো মক মকায়তে ।

কুৰ' পঙ্কজল বেঙ্গে কৰন্ত ভোজন ।
 ভাকখায় মক মকি গৰ্বিত বচন ॥
 উত্তমে অধমে কৈতো নুহিকে সমান । (৮৭)
 শুনা সৰ্বজন আক দেখাইলো প্ৰমাণ ॥
 স্তবৰ্ণৰ মনি যদি পিন্ধব পাৰত ।
 কাঞ্চ মণি পিন্ধ যদি শিৰত গলত ॥
 তথাপিতো কাঞ্চমনি নুহি সমসৰ ।
 কাঞ্চত কৰিয়া জানা স্তবৰ্ণ ডাঙ্গৰ ॥
 শিশুকালে পিতৃৰ লাগয় ৰাখিবাক । (৮৮)
 যুবা কাচ স্বামী বন্ধা কৰিবে ভাৰ্য্যাক ॥
 বৃদ্ধ কালে ৰাখিবাক লাগয় পুত্ৰৰ ।
 তিনিয়ো কালত নাৰী নোহে স্বতন্ত্ৰ ॥
 স্থান ভ্ৰষ্ট ভৈলে সিটো থাকতে নপাৰি । (৮৯)
 আপোনাৰ শৰীৰত চাহিয়ো বিচাৰি ॥
 নথকেশ দাস্তাদি থান হন্তে গুছে ।
 কৰে অনাদৰ আৰু কোনে তাক পুচে ।

- (৮৭) মণি লুপ্তিত পাদেন কাচ: শীৰসি ধাৰ্য্যতে
 যথৈ বাস্ত তথৈ বাস্ত কাচ: কাচোমনিম্মণি: ।
 (৮৮) পিতা বন্ধতি কোমাৰে ভক্তা বন্ধতি যৌবনে
 পুত্ৰস্ত স্থবিৰে কালে ন স্ত্রী স্বাতন্ত্ৰ্য মৰ্হতি ।
 (৮৯)

সেই মতে পুৰুষে হবাই নিষ্ঠা থান ।
 নাথাকে সন্তান কেহো নকৰে সন্মান ॥
 পৰদেশে হীনহয়ে ক্ষীণ হয়ে কান্তি ।
 শুনা আৰ কলিত যি নাবী থাকে শান্তি ॥
 যদি ওচৰত তাৰ নাথাকন্তু বন । (৯০)
 আৰ যদি অৰজৰ নাপায়ে তেখন ।
 যদি ওচৰত নাথাকন্তু দুই জন ।
 হাস পৰিহাস কেহো নোবোলে বচন ॥
 তেবেসে জানিবা মিটো নাবী থাকে শান্তি ।
 এহি কথ। বিহুৰত কহিলন্তু কুন্তী ॥
 কহিবোহো কথ আবে কৰিবন্তু মাৰ ।
 এক মনে বিদ্যাগণ শিখিব অপাৰ ॥
 বহুধন অৰ্জ্জবে থাকিবে গৃহ বাসে । (৯১)
 ধৰ্ম্মক দেখিব যুত্ৰ্য ধৰিমা নপসে ॥
 নমৰোহো বুলি আৰ্জ্জবেক বহু ধন ।
 মৰো হেন বুলি কৰিবেক ধৰ্ম্মগণ ॥
 পেৰন্তে সৰিবা তেল টোপা টোপা সৰে ।
 তথাপিতো দিবন্ত এক ঘট ভৰে ॥

(৯০)

(৯১) অজৰামৰবৎ প্রাজ্ঞো বিদ্যা মৰ্থক চিন্তয়েৎ ।
 গৃহীত ইব কেশেষ্ণু যুত্ৰ্যনা ধৰ্ম্মমাচবেৎ ।

সেহিমতে অল্প অল্প আৰ্জি বহুধন ।
 অল্প অল্প কৰি শিখিবেক বিদ্যাগণ ।
 অল্প অল্প কৰিয়া ধৰ্ম্মত দিব মতি ।
 এতেকে কৃষ্ণৰ পাৰে বাৰিবে ভকতি ॥
 লোকে পুচে বাপু তুমি কেনে আছা ভালে । (৯২)
 সমুখি বোলয় বাপু আছোহো কুশলে ॥
 মুখে মাত্রে কহন্তু নুগুনি সিটো মনে ।
 সূৰ্য্যৰ লগত আয়ু যায় দিনে দিনে ॥
 শৰীৰত থাকিবে অনেক গুণগণ । (৯৩)
 বহু বিদ্যা শিখিবন্তু কৰিয়া যতন ॥
 এক তিলে শৰীৰ হৈবন্তু ছাবখাৰ ।
 বিদ্যাবে সে মান্য থাকে চন্দ্র দিবাৰ ॥
 যেন সৰ্প ক্রূৰ জাতি না পায় তাৰ মন । (৯৪)
 তাহাতে অধিক ক্রূৰ খলুয়া দুৰ্জ্জন ॥
 মন্ত্ৰ যদি শুনে সৰ্প চপবাস্ত শিব ।
 বিস্তৰ ভাষিলে দুই জন হবে ধীৰ ॥

(৯২) লোকঃ পৃচ্ছতি সদ্ধাৰ্ত্তাং শৰীৰে কুশলং তব ।

কুতঃ শৰীৰ মন্দাকম্ আয়ুৰ্ঘ্যাতি দিনে দিনে ।

(৯৩)

(৯৪) সৰ্পঃ ক্রূৰঃ খলঃ ক্রূৰঃ সৰ্পাং ক্রূৰতবঃ খলঃ
 মন্ত্ৰোবাধি বশঃ সৰ্পঃ খলঃ কেন নিবার্য্যতে ।

সাপী যেন শবীৰত যাৰ মাত্ৰ চাই । (৯৫)
 পণ্ডিত সন্তোষ হৰে সতকাৰ পাই ॥
 আপোনাৰ সদৃশ অন্যক পাইবে নাই ।
 আপোনাৰ সম জানা মিত্ৰক নাপাই ॥
 মূৰ্খক কবন্ত দান তাৰ নাম হত । (৯৬)
 যজ্ঞহত হোমন্ত দক্ষিণা নাহি যাত ॥
 হতশূন্য বুলি যাৰ নাহিকে নামক ।
 বাৰণে হৰিয়া যাতে নিলন্ত সীতাক ॥
 লগত থাকয় যদি শ্ৰীৰাম লক্ষণ ।
 তেবেকি সীতাক নিৰে পাবয় বাৰন ॥
 অৰ্ঘ্য ভোজনৰ বস্তু থাকয় বিস্তৰ । (৯৭)
 ভুঞ্জিবাক নপাবন্ত দেহা অথাস্তৰ ॥
 ৰূপে গুণে থাকে নাৰী সৰ্ব্বাঙ্গে সুন্দৰী ।
 নুহিকা স্বভাবে থাকে পুৰুষক ডৰি ॥
 অনেক ঐশ্বৰ্য্য তাৰ থাকয় সম্প্ৰতি ।

(৯৫)

(৯৬) হতম শ্ৰোতিয়ে দানং হতো যজ্ঞন্ত দক্ষিণঃ

হতা ৰূপবতী বক্ষ্যা হতং সৈন্ত মনায়কম্ !

(৯৭) ভোজ্যং ভোজনশক্তিঞ্চ বতিশক্তিববদ্বিন্নঃ

বিভবো দান শক্তিঞ্চ নাজ্ঞন্ত তপসঃ ফলম্ ।

দান কবিবাক লাগি নাহিকে শকতি ॥
 তিনিকো তিনিষে যদি হয় অধিকল ।
 ইজন্মৰ ফল নুহি পূৰ্ব জন্মৰ ফল ॥
 নৃপতিয়ো ভৈলে কুকক্ষেত্ৰকে নজানে । (৯৮)
 মুখপুত্ৰ ভৈলে নপঠাবো একো স্থানে ॥
 নৃপতিৰ লগে বাধিবাক ভাল নুই ।
 তাক লগে বাধিলে অনেক পাপ হুই ॥
 চোৰৰ নাহিকে নিদ্ৰা জানা সাৰে সাৰে । (৯৯)
 চিন্তা ভৈলে বাতি স্মৃধ নাহিকে তাহাৰ ॥
 একো কাৰ্য্যে স্মৃধ নাহি দৰিদ্ৰ জনৰ ।
 মনত নাহিকে স্মৃধ কামী পুৰুষৰ ॥
 এক পুৰুষৰ নাৰী হৰয় বিস্তৰ । (১০০)
 তেবেকি মনক পুৰে সিটো পুৰুষৰ ॥
 পাৰয় সম্পত্তি যদি তিনিয়ো ভুবন ।
 তেবেকি তাহাৰ জানা শাস্ত হৰে মন ॥
 অনেক নদীৰ জল পৰয় সাগৰে ।
 তেবেকি জানিবা সিয়ো সাগৰে নথৰে ॥

(৯৮)

(৯৯)

(১০০)

ঐশ্বর্য আকাৰে যদি ছয়া থাকে অন্ধ । (১০১)
 অৰ্থ নষ্ট হ'বে যদি গুছে কৰ্ম বন্ধ ॥
 আপোনাৰ বুদ্ধি ভাল আৰু শুক বুদ্ধি । (১০২)
 পৰ বুদ্ধি লৈলে কাৰ্য্য নাহি হয় সিদ্ধি ॥
 জীৱ বুদ্ধি লৈলে সিয়ো যায় অধোগতি ।
 চাণক্যৰ কথা এহি মানে সমাপতি ॥
 আৰু শুনি সাধু সবে নিন্দা নকৰিবা ।
 শাস্ত্ৰ চাহি তোৰা সবে আপুনি দেখিবা ।
 মই মহা অধম পামৰ দুকৈ জন ।
 তথাপি ইহাক চাইবে মোৰ ভৈলা মন ॥
 হেন জানি নবলোক তেজি আনকাম ।
 নিবস্তবে নবে ভাষিবোলা বাম বাম ॥

অন্ত ।

(১০১)

...

...

...

(১০২) আত্ম বুদ্ধি শুভকৰী শুক বুদ্ধি: বিশেষতঃ

পৰবুদ্ধি: বিমাশায় জী বুদ্ধি: প্ৰলয়কৰী ।